

Kırım'ın Sonbaharında Ticaret ve Diplomasi (1768-1769)

Trade and Diplomacy in the Autumn of Crimea (1768-1769)

Ensar Köse¹

ÖZ

Bu araştırmanın konusu özetle, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının hemen öncesinde, Kırım'da ticaret ve ticarî diplomasisidir. Bu tarihlerde Karadeniz'in, yabancı bayraklı gemilere kapalılığı statükosu sürmektedir. Buna karşılık bazı devletler, bölgenin zengin ticaret pastasından pay alma çabasıdadır. Rusya, Fransa ve Avusturya bu devletlerdendir. Baron de Tott, 23 Haziran 1767 tarihinde Fransa'nın Kırım konsolosu olarak tayin edilmiştir. Onun bir misyonu da, Fransız tüccarın buralarda doğrudan ticaret yapabilmesinin yolunu açacak imkanları, Kırım Hanlığı nezdinde araştırmaktır. İşte bu çalışmada, Tott'un Kırım'daki ticarî diplomasi faaliyetleri ele alınmıştır. Ayrıca, tam da büyük Rus savaşı öncesinde Kırım'a gelen ve burada önemli satışlar yapan gözüpek bir Alman (Habsburglu) tüccar olan Nikolaus Ernst Kleemann'ın faaliyetleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Nihayet, Kırım'ın Osmanlı Devleti'nden kopuşunun hemen öncesinde, yarımada ticaretin kalbi olan Kefe merkezli Osmanlı ticarî örgütlenmesinin durumu da paralel olarak gözden geçirilmiştir. Sultan III. Mustafa'nın otuz yıla yaklaşan saltanat döneminde, mukâataa sisteminde görülen genel yozlaşma halininin, Kefe Nezâreti Mukâataası'nın idaresinde nasıl açığa çıktığına da temas edilmiştir. Araştırmanın temel kaynakları, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) kayıtları ve döneme ait hatırat, seyahat notları ve diplomatik yazışmalardır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kırım, Kefe, Fransa, Baron de Tott, Ticaret, Habsburglar, Kleemann

ABSTRACT

This study explores trade and commercial diplomacy in Crimea just before the Ottoman–Russian War (1768–1774). During this period, the Black maintained its status quo, effectively remaining closed to foreign-flagged ships. However, countries such as Russia, France, and Austria wanted peace in the profitable trade in the Black Sea and Crimea. Baron de Tott, representing France, was appointed and sent as a diplomat to Crimea on June 23, 1767, to negotiate with the Crimean Khanate for better conditions for French traders. This study focuses on his diplomatic efforts. We also examined the commercial activities of German (Habsburgian) merchant Nikolaus Ernst Kleemann, who arrived in Crimea shortly before the great Russo–Turkish War and made significant sales there. Finally, we examined how the Ottoman Empire managed trade in Crimea,

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ensar Köse (Doç. Dr.),

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: ensarkose@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2754-0982

Başvuru/Submitted: 20.05.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:

30.07.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:

08.08.2023

Kabul/Accepted: 17.08.2023

Atıf/Citation: Köse, E. "Kırım'ın Sonbaharında Ticaret ve Diplomasi (1768-1769)". *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 12, 2 (2023): 179-215.
<https://doi.org/10.26650/jes.2023.1301416>

especially in the city of Caffa, which was a major trade center. In addition, we discuss corruption in the mukātaa system, which emerged under the administration of the Kefe Nezâreti Mukātaası during the reign of Sultan Mustafa III, approximately three decades before the dissolution of the Ottoman–Crimea association. The primary sources for this study comprise records from the Ottoman Archive (BOA), along with memoirs, travel accounts, and diplomatic correspondence from the relevant period.

Keywords: Ottoman Empire, Crimea, Caffa, France, Baron de Tott, Commerce, Habsburgs, Kleemann

EXTENDED ABSTRACT

This study provides a general view of the commercial situation in the Crimean Peninsula shortly before the outbreak of the Ottoman–Russian War in 1769. The primary sources for this study are records from the Ottoman Archive (BOA), along with memoirs, travel accounts, and diplomatic correspondence from the relevant period. Of particular significance is the diplomatic correspondence authored by Baron de Tott, who served as the French consul in Crimea. Additionally, the memoirs of German merchant Kleemann, who resided in Crimea for eight months during 1769, have proven to be a valuable source of information on the commercial dynamics prevailing in the region before the war.

This study is structured around the following sections:

1) General Trade Characteristics in Late 18th Century Crimea

We provide an overarching understanding of the trade environment in Crimea during the latter half of the 18th century.

2) Russia's Aspiration to Gain Access to the Black Sea and the associated Challenges

This section explores Russia's ambitions to establish a presence in the Black Sea region and the obstacles it faced in this pursuit.

3) Trade Diplomacy Activities of French Consul Baron de Tott in the Khanate of Crimea

We focused on the diplomatic efforts of Baron de Tott in his mission to facilitate direct trade between French merchants and the Crimean Khanate.

4) The General State of Affairs in Caffa, the Focus of Trade in the Crimean Peninsula, During This Period

This portion examines the overall condition in Caffa, the central trading hub in the Crimean Peninsula. Topics include the Kefe Nezâreti Mukātaası, trade volume, mukataa administration, and taxation.

5) Habsburg Attempts to Engage in Trade within the Black Sea and Crimea

We explore the endeavors of the Habsburgs to participate in trade activities within the Black Sea and Crimea.

6) Commercial Activities of the German Merchant Kleemann in Crimea and his Observations

This section provides insights into the commercial pursuits of German merchant Kleemann during his time in Crimea, including his observations and experiences.

7) The Commercial Environment in Caffa Just Before the Onset of the Great Russo–Turkish War

The final subsection offers an analysis of the commercial circumstances in Caffa immediately preceding the outbreak of the major Russo–Turkish War.

During this period, foreign-flagged ships were not permitted in the Black Sea. Nevertheless, certain countries, including Russia, France, and Austria, were eager to secure a portion of the profitable trade opportunities presented by the Black Sea and Crimea. To advance this aim, Baron de Tott was appointed as the Crimean Consul by the French Government on June 23, 1767. One of his primary missions was to engage in diplomatic negotiations with the Crimean Khanate to establish conditions that would enable the French merchants to engage in direct trade within Crimea.

When Baron de Tott arrived in Crimea, Maksud Giray occupied the Khanate throne, and Tott explored the possibility of negotiating a trade agreement with him. According to Tott's accounts, Maksud Giray expressed his willingness to permit French merchants to trade in Crimea, aligning with the French Government's determination on this issue. Subsequently, a company was established in Paris for the Black Sea trade. However, shortly thereafter, Maksud Giray was removed from power by the Ottoman Empire, and Kırım Giray was installed as the Khanate's ruler. Baron de Tott persisted in his commercial diplomacy efforts, but the outbreak of the Ottoman–Russian War ultimately rendered his efforts fruitless.

Caffa's city, along with its port, constituted the focal point of trade in Crimea. Karasu also held significance as a trading city. Various goods, including cotton fabrics, furs, leather, wax, and butter, were transported to Caffa by Ottoman and foreign merchants from regions such as Anatolia, the Caucasus, Circassia, and Taman. These goods were typically sold wholesale following customs clearance, with a considerable portion being shipped to Istanbul. Additionally, commodities were transported northward through Orkapı, reaching destinations such as Kyiv and Lviv.

The umbrella organization overseeing the Ottoman Empire's trade activities in Crimea was the Kefe ve Tevâbii Nezâreti Mukâtaası. This entity included various sub-commercial units affiliated with the mukataa, which held the status of mâlikâne. The owners of these mâlikânes resided in Istanbul, and the company was managed by an overseer (nâzır) appointed by them. An accounting record from January 17, 1769, just before the Ottoman–Russian War, indicated that the annual auction price of the mukataa amounted to 4.238.500 akçe, while expenses totaled 4.184.500 akçe. Surprisingly, only 54.000 akçe was sent (irsâliye) to the imperial treasury (Hazine-i Âmire), suggesting that these figures do not reflect the total income generated from trade within the areas under the Kefe Nezâreti Mukâtaası in Crimea. This is likely because the

total trade volume was substantially higher. After all, cash payments (muaccele) were made during the auction in Istanbul.

Foreign merchants from European countries, apart from Russia and France, were likely a rare sight in Crimea. Consequently, the arrival of German merchant Kleemann in January 1769 marked one of the earliest instances of Austrian merchants achieving significant sales in Crimea. This study also provides a comprehensive examination of his commercial activities.

Giriş

İstanbul'da sert esen savaş rüzgârları, tarihin tekerleğini hızlandırmıştı. Eylül 1768 ortasında, Karadeniz'e çıkmasına müsaade edilen son Rus *müste'men* tüccar Mihail'in Özü'ye ve oradan hududa kadar gidişi için yol hükmü yazıldı.¹ Kısa süre sonra Rusya elçisi Obreşkov, Sadrazam Silâhdar Hamza Paşa'yla görüşmesinden iki gün sonra, 8 Ekim 1768 tarihinde Yedikule'ye kapatıldı. 19 Ekim'de ise Kırım Hanı Maksud Giray azil ve yerine Kırım Giray nasb edildi.² Aynı senenin sonlarına doğru, Fransa'nın Kırım Konsolosu François Baron de Tott ile Alman tüccar Nikolaus Ernst Kleemann'ın yolları Kavşan'da kesiştiğinde, tarihler 24 Aralık 1768'i gösteriyordu.³ Tott'un siyâsî ve askerî misyonu bir yana bunları, Rus topraklarına baskına hazırlanan Kırım Giray Han'ın karargâhında buluşturan motivasyon ortaktı: Kırım'da ticaret. Oysa aynı tarihlerde, Kırım ticaretinin kalbi olan Kefe yorgun ve yaralıydı. Mâzul han Maksud Giray'ın adamlarından, sâbık Kefe muhtesibi Abdülkadir Çelebi on iki silahlı adamla, 22 Haziran 1768 tarihinde Kefe Gümrüğü'nü basmıştı. Baskın sonrasında gümrük altı gün açılmazken, canını zor kurtaran Mukâtaa Nâzırı Mehmed Ağa, İstanbul'a gönderdiği mektupta acıklı durumunu şöyle ifade ediyordu: “*Benim efendim, bundan sonra bu tarafta bizim bir türlü emniyetimiz yoktur ve mâl-i mîrî idare olunamaz. Ancak bizzat o tarafa vararak mukâtaanın durumunu konuşmadıkça burada görev yapmanın imkânı yoktur.*”⁴

Bu satırlar, Osmanlı-Rus savaşının hemen öncesinde Kefe Limanı'ndaki geçici bir kaos haber vermekten ziyade, belki de, Osmanlı hâkimiyetindeki uzun Kırım baharı ve yazını sonlandıracak hazan mevsiminin geldiğine işaret ediyordu. Halbuki Osmanlı merkezi idaresinin iktisadî zaviyesinden bakıldığında, durum hiç de fena görünmüyordu. Mamafih, bazı tarihçilerin işaret ettiği gibi, otuz yıla yaklaşan uzun barış ikliminin getirdiği genel atalet ve yozlaşma hali gözden kaçmıyordu.⁵ Ama yine de saltanatta on yılı geride bırakan Sultan III. Mustafa'nın, talihe ve ilm-i nücûma düşkünlüğü gibi, kişiliğinden kaynaklı birtakım idarî kusurları bilinse

1 BOA, *A.DVNS.DVE.d.*, nr. 84, s. 115, hkm. 690 (Eylül 1768 ortası).

2 *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi, Mür'î't-tevârih*, C. II.A, Hazırlayan: Münir Aktepe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978), s. 113; Dönemin tarihçisi Ahmed Vâsîf Efendi, Rus elçisinin Yedikule'ye hapis gerekçesini şöyle açıklar: “Kâ'ide-i devlet üzere Moskov memleketinde bulunan Devlet-i Aliyye tüccarına zarar u ziyan erişmeyüp emn ü selâmetle avdetlerine dek firar etmemek için...” Maksud Giray'ın azil sebebini ise, “tavr u hareketinden rehâvet ü fütur istidlâl ve sefere el vermeyeceği muktezâ-yı karine-i hâl olduğuna binâen” olduğunu yazar. [*Ahmed Vâsîf Efendi ve Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâ'iku'l-ahbâr*], Yayına Hazırlayan: Nevzat Sağlam, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), s. 339].

3 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 45.

4 BOA, D.KFM, nr. 109/34.

5 İstanbul'daki Fransız diplomatik misyonunun raporlarına dayanan kitabında Dehérain, bu tarihlerde devletin genel durumunu tasvir ederken “*dégénération*” (yozlaşma) terimini kullanır. 1768'de başlayan Rus savaşının, Osmanlı İmparatorluğu için ölümcül olacağına dair Fransa Dışişleri Bakanı Duc de Choiseul'in tahmininin doğrulandığına da işaret eder. [Henri Dehérain, *La vie de Pierre Ruffin, orientaliste et diplomate, 1742-1824*, Tome: I, (Paris: Librairie orientaliste Paul Geuthner, 1929), s. 34].

de,⁶ savurganlığı önlemek suretiyle merkezî hazineyi güçlendirme gayretinde olduğu aşıkardı.⁷ Hatta, Hazîne-i Âmire'nin nakit varlığının, Rusya ile savaş hususunda sultanı cesaretlendirdiği bile söyleniyordu.⁸ Oysa uzun barış yılları, ataletin yanı sıra devlet kurumlarında içten içe yozlaşmayı getirmişti.⁹ Hazinenin önemli gelir kalemlerinden olan mukâtaaların idaresinde, ciddi yapısal sorunlar birikmişti.¹⁰ Mukâtaalar, senelik *mal* değerinin çok üzerinde, peşin *muaccele* bedelleriyle iltizama verilmek suretiyle, merkezî hazineye sürekli nakit akışı sağlanıyordu. Ne var ki, her biri birer ticarî işletme olan mukâtaaların mevcut durumları ihmal ediliyordu. Mukâtaaların işletme hakkını alan büyük *mâlikânegiler*, genellikle saray çevresinden üst düzey bürokratlarıydı. Bunlar İstanbul'da oturmakta, aldıkları mâlikâneleri ise görevlendirdikleri bir *nâzır*, *emin* ya da *voyvoda* eliyle idare etmekteydiler.¹¹ Kırım'daki çatı örgüt Kefe Nezâreti Mukâtaası da bu şekilde yönetiliyordu. Kırım ticaretinin kalbi Kefe'yi yorgun düşüren, bu yozlaşmış iktisadî yapıydı. Ama yine de bu arızî illetin, mücevher bir gerdanlığı andıran Kırım'ın değerini azalttığı tabii ki iddia edilemezdi. Yarımada'nın güney sahilleri boyunca sıralanmış Kefe, Mankub, Akyar, Balaklava ve Gözleve liman şehirleri, bu gerdanlığı süsleyen kıymetli taşlar gibiydiler. Kırım'ı böylesi değerli kılan, sadece müstesna coğrafi konumu değil, aynı zamanda tarih boyunca ticarî öneme sahip olmasıydı.¹² İşte Kavşan'da yolları keşişen Fransız

6 Kemal Beydilli, "Mustafa III", *DİA*, Cilt: 31 (Ankara: 2020), s. 282.

7 Gerçekten de 1747-1768 yılları arasındaki uzun barış döneminde Osmanlı merkezi hazinesinin geliri hem nominal hem de reel olarak yaklaşık %50 artış kaydederek 14,5 milyon kuruşa çıkmıştı. Bkz: Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), s. 214.

8 K. Beydilli, III. Mustafa'nın muhtasar hayatını yazdığı ansiklopedi maddesinde, Sultan'ın "hasislik töhmeti" altında kalacak derecede eli sıkı olmasının devleti mâli yönden güçlendirmekle birlikte, gerekli yenilenmenin yapılmadığı uzun barış dönemini, "kayıp yıllar" olarak değerlendirmektedir. Bkz: "Mustafa III", *DİA*, s. 280-283.

9 Devrin tarihçisi Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, otuz seneden beri sefer yapılmamasının, Osmanlı merkez askerinde sebep olduğu genel yozlaşma halini şöyle resmeder: "Otuz seneden beri sefer-i hümayûn vuku' bulmadığından tâife-i askerî vatanlarında istirahat ve kâr ü kışb ve fışk u fücra ve zevk ü safâya me'lûf olmağla ceng ahvâlini bilür kalil ve bilmeyenler bilenlere gâlib olup yoldan ahıra kaçan haron atlar gibi zâbitlerine muhâlefeti yiğidlik add edüp..." (*Mür'î't-tevârih*, II.B, İstanbul 1980, s. 12).

10 Mehmet Genç, genel nüfusun %1'ini geçmeyen dar bir kesimin inhisarında olan mâlikânelerin, birkaç paydan daha ufak hisselerle bölünememesi, müşterek işletilenlerin muhasebesinde karşılaşılan zorluklar gibi nedenlerle hem arz hem de talep bakımından aşılması zor sınırlar içine hapsedildiği tespitini yapmaktadır. Nitekim bir müddet sonra 1775'te, tikanan sisteme yeni bir çözüm şekli olarak *esham* (iç borçlanma) uygulamasına geçilecektir. Bkz: *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009), s. 191.

11 Ocak 1695 tarihli bir fermanla başlayan mâlikâne uygulamasının ilk yıllarında, mâlikânecilerin yaklaşık %80'inin, mâlikânelerinin bulunduğu mahalde ve işletmelerinin başında oldukları tespit edilmiştir Bkz: Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, (İstanbul: Kitabevi, 2007), s. 165. M. Genç ise, aslında ve kuruluşuna hâkim bulunan telakkîye göre, bizzat mukâtaasının başında bulunması gereken mâlikânecilerin, zamanla İstanbul'da oturup, mâlikânesini iltizamla idare eden birer "rantier"e dönüştüklerine vurgu yapmaktadır (*Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 113).

12 Karadeniz ticareti hakkındaki kapsamlı kitabında Faruk Bilici, Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Vergennes'in 19 Şubat 1767 tarihli diplomatik raporuna istinaden Kırım'ın ticarî önemini vurgulamak için, "mère nourrice de Constantinople" (İstanbul'un sütannesi) benzetmesini yapmaktadır. [*La politique française en mer Noire, Vicissitudes d'une implantation*, (İstanbul: The ISIS Press, 1992), s. 69]. Keza Kırım'ın coğrafi konumunun ona sağladığı ticarî avantajlar hakkında: *A.g.e.*, s. 74.

Tott¹³ ve Alman Kleemann'ın¹⁴ kaleme aldığı metinler bize, Kırım'ın bu öneminin farkında olduklarını açıkça göstermektedir. Oysa devrin Osmanlı idarecilerinin, ellerinden kayıp gitmekte olan bu hazinenin, ne ölçüde takdirinde/bilincinde oldukları ise meçhuldür. Beraberinde aklımıza bir dizi soru getiren şüpheler, işte bu araştırmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. En yalın haliyle cevabını aradığımız, büyük Rus savaşı arifesinde ve Osmanlı idaresindeki son yıllarında, Kırım'da ticarî ahvalin ne durumda olduğu sorusudur. Bu soruya cevaplar ararken Rusya, Fransa ve Avusturya'nın ticaretten pay alma çabasına dair gelişmeler, araştırmaya yeni boyutlar eklemiştir. Böylece 1768 ve 1769 yılları ağırlıklı olmak üzere, Kefe merkezli Kırım ticareti, bu devletler bakımından gözden geçirilecektir.

Kırım'da Ticaretin Genel Vastı

Kırım Hanlığı ve Kefe eyaletini konu alan araştırmalarda, yarımadada ticaretin genel vastına

- 13 François Baron de Tott ile Paris arasındaki yazışmalar, sadece Fransa'nın Kırım ve Karadeniz ticaretinden pay alma çabaları için değil, aynı zamanda Osmanlı hakimiyetinin sona ermek üzere olduğu yıllarda Kırım'daki ticarî durum hakkında da öğreticidir. Tott'un, Kırım'daki görevi süresince Paris'le teati edilen diplomatik yazışmaları: *La Correspondance consulaire de Crimée du Baron de Tott (1767-1770)*, Édition de documents établie par Ferenc Tóth, Centre d'Historire Diplomatique Ottomane, (İstanbul: The ISIS Press, 2014); Ferenc Tóth, *La guerre russo-turque (1768-1774) et la défense des Dardanelles. L'extraordinaire mission du baron de Tott*, (Paris: 2008), s. 154-166. Baron de Tott, Karadeniz ve Kırım taraflarında Fransız ticareti hakkındaki görüşlerini, Dışişleri Bakanı Duc de Choiseul'e ayrıntılı bir raporla sunmuştur (*Mémoire sur le commerce de la France dans la mer Noire et les intérêts politiques de Sa Majesté en Crimée 1768 et 69*). Baron de Tott'un 1778-1784 tarihleri arasında kaleme aldığı hatıraları, *Mémoires du Baron de Tott sur les turcs et les tartares* adıyla 1785'te Amsterdam'da neşredilmiştir. Kırım'daki faaliyetleri, bu hatıratın ikinci bölümünde anlatılmaktadır. Eserin Türkçesi: *Türkler ve Tatarlara Dâir Hâtıralar*, Tercüme: Mehmet R. Üzmen, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz).
- 14 1736'da Altdorf/Saksonya'da doğan Nikolaus Ernst Kleemann, başlangıçta teoloji eğitimi almışsa da, öğrenimini yarıda bırakarak Viyana'ya gitmiş ve tüccar olarak Kont Rüdiger Joseph von Starhemberg'in hizmetinde çalışmıştır. 6 Ekim 1768 sabahında Viyana'dan başlayan ve Tuna nehri yoluyla Kili'ye, oradan da Kırım'a uzanan meşhur yolculuğunu başlangıçta mektuplarla anlatmıştır. Bu mektuplar 1771'de Viyana'da kitap olarak resimsiz ve haritasız şekilde basılmıştır. İki yıl sonra genişletilerek Leipzig'deki baskıya resimler ve çizimler de eklenmiştir. Avusturya'da bir hayli meşhur olan bu kitap, daha sonra çeşitli Avrupa dillerine de çevrilecektir. Bkz: Mariya Bărâmovă, "Nikolaus Ernst Kleemanns Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova und die Neuentdeckung des Donauraums in der Habsburgermonarchie", *Encounters in Europe's Southeast, The Habsburg Empire and the Orthodox World in the Eughteenth and Nineteenth Centuries*, eds. Harald Heppner, Eva Posch, Bochum 2012, s. 68-69. (Bu makaleyi benimle paylaşma nezaketi gösteren meslektaşım Sayın Bărâmovă'ya çok teşekkür ediyorum). Söz konusu eserin Almanca ve Fransızca baskıları: Nikolaus Ernst Kleemanns, *Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova durch die Butschiack-Tartarey über Causchan, Bender, durch di Nogeu-Tartaren in die Crimm, dann von Karffa nach Konstantinopel, nach Smirna und durch den Archipelagum nach Triest und Wien, in den Jahren 1768, 1769 und 1770*, (Leipzig: 1773). Nikolaus Ernst Kleemanns, *Voyage de Vienne a Belgrade et a Kilianova, Dans le pays des Tartares Budziacs & Nogais dans la Crimée & de Kaffa à Constantinople, au travèrs de la Mer Noire; avec le retour à Vienne, par Trieste. Fait dans les années 1768, 1769 & 1770*, (Neuchâtel: 1780).

dair çözümlenmeler yapılmış,¹⁵ ayrıca Karadeniz'deki ticaret temalı çalışmalarda da doğrudan veya dolaylı biçimde Kırım ticaretine değinilmiştir.¹⁶ Dolayısıyla burada, münhasıran ticaret mevzuunun ayrıntısına girilmeyecektir. Ancak Kırım'ın bütünü için genel bir bakışla iki hususa işaret edebiliriz. Bunlardan ilki, yarımada'nın siyasi/idarî bakımdan iki kısma (Kırım Hanlığı ve Kefe Sancağı) ayrılmış olmasının, buradaki iktisadî ve ticarî faaliyetin genel karakterini etkilediği hususudur. Doğrudan Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Kefe sancağına dahil güney kesimleri, devletin cârî hukukî ve ticarî kurallarına tabiydi. Buna karşılık Kırım Hanlığı'nın kendi iç hukuku vardı.¹⁷ Ticaretin genel vasfına dair belirtmemiz gereken diğer husus, şarap ve tuz gibi birkaç istisna, Kırım'da genel olarak imalat sanayiinin neredeyse olmamasından ötürü Kırım'ın, ihtiyaç duyulan her türlü mamul ürün için dışarıya bağımlı olmasıdır. Mamul malların çoğu, Anadolu kentlerinden ve İstanbul'dan geliyordu. Buna karşılık Kafkaslar ve Rus memleketlerinden getirilen envâi çeşit kürk, köle ve hayvansal ürünlerin dış satımı, daha ziyade Kefe'den yapılıyordu.¹⁸ Bu yönüyle Kefe, bir antrepo ve toptan satış/dağıtım merkezi hüviyetindeydi.

Kırım'ın kaderini kesin biçimde etkileyecek Osmanlı-Rus savaşı öncesinde, Karadeniz'in statükosunda, yabancı devlet gemilerine kapalılığı durumu sürmekteydi. Avrupa devletleri ve Rusya tebaası tüccar, ancak Osmanlı gemileriyle Karadeniz'e giriş yapabilmekte, ticarî emtiayı da yine bu gemilerle taşıyabilmekteydi.¹⁹ Osmanlı Hükümeti tarafından Rus tüccara verilen yol izinlerine (*yol hükmü*) baktığımızda, İstanbul'dan mallarını denizyoluyla (bahren) Hocabey²⁰ ve Özü²¹ liman şehirlerine götürdükleri, burada gemiden indirilen malların, Rusya hududuna kadar karayoluyla (berren) taşındığı görülmektedir. Dolayısıyla buradaki ticaret,

-
- 15 Kırım ve Kefe'de ticaret hakkında genel olarak: Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 1, Türkçeye çeviren: Halil Berktaş, (İstanbul: Eren Yayıncılık: 2004), s. 327-343; Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe, 1475-1600*, (Ankara: 2000); Zeynep Özdem, *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010); Ömer Bıyık, *Kırım'ın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600-1774)*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014), s. 218 vd.; Fırat Yaşa, *Bahçesaray (1650-1675)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), s. 153 vd.
- 16 Bu hususta birkaç örnek için bkz: Temel Öztürk, "Savaş Zamanı Karadeniz'deki Ticarî Gemiler (1700-1774)", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, Editör: Osman Köse, (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), s. 875-877 (871-880); İlhan Ekinci, "Karadeniz'de Ticarî Değişim ve Büyük Ticaret Gemisi Yaptırma Çabaları (1750-1850)", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, s. 885-905.
- 17 Kırım Hanlığı'nda hukukî yapı, şer'î (İslâm) hukuk ile Altın Orda'dan tevarüs etmiş geleneğin (töre-i Cengiz) harmanlanmasıyla oluşmuştu. Hanlık sınırları dahilinde vergi toplama yetkisi de hanlara aitti. Tafsilat için bkz: Hakan Kırımlı, *Geraylar ve Osmanlılar; Kırım Hanlık Hânedânının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022), s. 149.
- 18 Bilici, *La politique française en mer Noire*, s. 73.
- 19 Tafsilat için şu makaleye bakılabilir: İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", *Belleten*, Cilt: LIX, Sayı: 225 (Ankara: Ağustos 1995), s. 353-394.
- 20 Tanyaş ve Livane adlı Rus tüccarın İstiradi adlı müste'men hizmetçisinin, Hüseyin Reis gemisiyle ticaret için Âsitâne'den Hocabey İskelesi'ne ve oradan hududa gidebilmesi için verilen yol hükmü: BOA, *A.DVNS.DVE.d*, nr. 84, s. 113, hkm. 672 (Mart 1768 ortaları).
- 21 Rus tüccarından İvan ve iki nefer müste'men hizmetçisine, Devlet-i Aliyye reâyâsından Kostantaki adlı zimmînin gemisiyle Âsitâne'den Özü'ye ve oradan da hududa gitmesi için yol hükmü: BOA, *A.DVNS.DVE.d*, nr. 84, s. 114, hkm. 678 (Haziran 1768 başı).

Kırım Hanlığı sınırları haricindedir. İstanbul'dan kuzeye mal taşıyan Rus tüccarın diğer bir rotası, Kale-i Cedid'de gerekli kontroller yapıldıktan sonra Kerç Boğazı'ndan geçip Azak denizi yoluyla hududa ulaşmaktadır.²² Rusya'ya verilen *ahidnâme-i hümayun* gereğince, Rus tüccar, Karadeniz'e çıkmadan önce İstanbul'da gümrük ve sair vergilerini ödemiş ve ellerine *edâ tezkiresi* verilmişse, yol boyunca uğradıkları Özü, Kale-i Cedid veya başka yerlerde tekrar vergi talep edilmezdi.²³ Yarımada'nın doğusu ve batısından transit geçen bu ticarî güzergâh, esas itibarıyla konumuz haricidir.

Kırım'da ticaret, üretimden ziyade transit mal alışverişi yönüyle dikkati çeker. Kafkaslar, Çerkesya ve Taman taraflarından Kefe'ye getirilen ve gümrükleme yapılan mallar buradan dağıtılıyordu. Çeşitli kürkler, deriler, hayvansal ürünler, kurutulmuş balık gibi ürünler bu ticaretin önde gelen metaları idi. Keza köle ticareti de oldukça yaygındı. Kefe'ye ulaşan malların bir bölümü, buradan denizyoluyla İstanbul'a ve Karadeniz kıyısındaki liman şehirlerine taşınıyordu.²⁴ Kefe'deki malların önemli bir kısmı, karayoluyla Kırım üzerinden kuzeye sevk edilirdi. Doğrudan dışsatımı yapılacak malları taşıyan kervanlar, Orkapı berzahından Kırım'ı terk ettikten sonra, Kiev ve Lviv taraflarına doğru uzanan tarihi ticaret güzergâhını kullanırlardı.²⁵ Kefe'den kuzeye giden yol üzerinde bulunan Karasubazar da önemli bir ticaret merkeziydi.²⁶ Ayrıca yarımada'nın kuzeyinde Nogay Tatarlarının bulunduğu Orkapı tarafında da önemli satışlar olurdu. Kefe Mukâata Nâzırı Mehmed Ağa'nın hükümete sunduğu Mayıs 1766 tarihli bir arzda, bu güzergâhtaki ticaret hakkında dikkat çekici ayrıntılar verilmektedir. İddiasına göre, Kuban tarafında sâkin ve Yedicek-oğlu diye meşhur olan Nogay kabilesi, senenin belirli kısmında Or sahrasına iskân olduğundan burada nüfus artmıştır. Bu arada Kefe Limanı'ndan emtia satın alan tâcirler, aldıkları malları arabalarla Or tarafına taşımakta, gümrüklerini ödemeleri karşılığı bunlara *eda tezkeresi* verilmektedir. Fakat bunlardan birçoğu, "emti'âlarımızı nefsi-i Or'da fûruht edeceğiz bizler gümrük vermeyiz"; yerli tüccar ise "Or'da dükkânlarımız vardır bizler Or'da sâkin oluruz gümrük vermeyiz" diyerek vergiden kaçmaktadırlar. Bu belgede ayrıca şöyle bir ifade dikkati çekmektedir: "Tüccar tâifesinden her kim olursa olsun Kefe'den emti'â iştirâ edüp gerek nefsi-i Or'a ve gerek Or sahrasında olan Nogay kabilesine ve Özü ve penayir ve Moskovlu câniblerine emti'âlerin arabalar ile alup gittikleri..." Yine bu belgede, Kefe'den alınan malların Kale-i Cedid, Taman ve Kuban taraflarına götürüldüğü de yazılmaktadır.²⁷ Kırım'da ticaretin genel vasfına dair bu özetin ardından, ticaretten pay almak isteyen aktörlere de kısaca bir göz atabiliriz.

22 Devlet-i Aliyye reâyâsı Dimitri adlı zimmînin gemisiyle Kale-i Cedid ve oradan Rusya hududuna kadar gidecek olan Mihail adlı Rus tüccar ve iki hizmetkârına verilen yol hükmü: BOA, *A.DVNS.DVE.d.*, nr. 84, s. 114, hkm. 679 (Haziran 1768 başı).

23 Münasebetlerin kopmasının hemen öncesinde Rusya elçisi Obreskov, ahidnâmeye aykırı şekilde Rus tüccardan Özü ve Kale-i Cedid'de vergi talebinden şikâyetçidir: BOA, *A.DVNS.DVE.d.*, nr. 84, s. 114, hkm. 681 (Haziran 1768 ortası).

24 1757 tarihli bir kayıttan, Kefe'den kalkan Kassab-oğlu Gemisi'nin Sinop'a mal taşıdığı anlaşılmaktadır (BOA, D.KFM, 88/82).

25 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 332-342.

26 Z. Özdem, *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat*, s. 158 vd.

27 BOA, D.KFM, 104/128 (27 Mayıs 1766).

Rusya: Bitmeyen Karadeniz Aşkı ve Zorluklar

Bir kara devleti olan Rusya'nın güneye Karadeniz'e inme düşüncesinin, uzun soluklu ve planlı bir stratejik arka plana sahip olduğu genel olarak kabul edilmektedir.²⁸ Rusya tebaası tüccara, 1739 Belgrad Antlaşması'nın 9. Maddesiyle, Karadeniz'de Osmanlı Devleti'ne ait gemilerle ticaret yapma hakkı verilmişti. Daha ziyade Rus dışişleri bakanlığı diplomatik arşiv belgelerine istinaden, Rusya'nın Karadeniz ve Boğazlara yönelik politikalarını geniş ölçüde tahlil eden bir eserde, Karadeniz ticaretine giriş çabaları ve bu denizdeki seyrüsefer serbestliği hususu da ele alınmıştır. Belgrad Antlaşması'nın sağladığı imkânın, Rus tüccar için Karadeniz ve Kırım taraflarındaki ticarete karşılaştıkları sorunları hepten ortadan kaldırmadığı tespiti yapılmıştır. Seyrüseferde gemilerin güvenliği ciddi sıkıntıydı. Taganrog ve Çerkesya taraflarından gönderilen malların satış süreçlerini düzenleyecek bir ticarî örgütlenme ve muhabir tüccar ağı henüz kurulamamıştı. Ticarete ehil ve Rusça bilen iyi yetişmiş personel eksikliği hissediliyordu. Nihayet Osmanlı limanlarındaki güvenlikçiler ve gümrük görevlilerinin mükerrer veya ziyade vergi talebiyle tüccarı tacizi de daima bir şikâyet konusu olacaktır.²⁹ Buna rağmen, Rusya'nın İstanbul'daki elçileri Nepluyev ve halefi Obreşkov'un muhtelif raporları ve başka diplomatik belgelerden, 18. yüzyılın ikinci yarısında, Karadeniz ticaretinde Rus tüccarın varlığının tedricen arttığı anlaşılmaktadır. Rus tüccarın karşılaşıcağı kanunî oranın üzerinde gümrük vergisi talebi gibi hususlarda, onlara yardımcı olmak için Bahçesaray'da bir konsolos bulundurmaya düşünmüşlerdir. Buna karşılık Kırım'daki Fransa konsoloslarına gönderilen talimatta, Rusların böylesi bir teşebbüsüne mâni olunması istenmiştir.³⁰ Ruslar, Kırım'da konsolosluk açmaya muvaffak olamayacaklardır. Nihayet 18. yüzyılın ikinci yarısında, Karadeniz ticaretinde Rusya açısından şöyle bir manzara resmedilmektedir: Rus tâcirler mallarını Türk ve Osmanlı tebaası Rum gemileriyle İstanbul'a ve hatta Suriye ve Ege adalarına rahatça götürüp oralarda doğrudan satış yapabiliyorlardı. Osmanlı ve Rus tüccar arasındaki karşılıklı mal alışverişi Don nehrinde, Temernikov Limanı'nda, Taganrog'da, Çerkasov'da, Dinyeper'de, Zaporizian Sich'te, Nzhyn'de ve diğer Ukrayna panayırlarında gerçekleşiyordu. Ukrayna taraflarındaki ticaret, kısmen oradaki gümrük vergilerinin düşüklüğü, kısmen de panayırların varlığı nedeniyle Don'dan daha gelişmişti. Yazar Ulyansky, Karadeniz ve güneye yönelik Rus ticaretinin gelişmesinin önündeki engelleri ise şöyle sıralamaktadır: 1) Türk ve Rum ticaret gemilerinin yetersizliği, teçhizat eksikliği ve gemicilerin cehaleti. 2) Taganrog, Çerkesya ve Don'da hızlı ve doğru pazarlık ve mal mübadelesi için gerekli tesislerin, ofislerin ve ahırların olmaması. 3) Navlun maliyetlerinin yüksekliği ve tüccarın fazla kazanç hırsının, ticaretin kârlılığını düşürmesi. 4) Devletin yardımı ve korumasına güvenen Rus tüccar sınıfının yetersizliği ve özel müteşebbisin eksikliği. 5) Rus tâcirlerin sahtekârlığı. 6) Yabancı tâcirlerin, Güney Rusya

28 Rusya'nın Karadeniz stratejisinin 18. yüzyıldaki seyri için bkz: John P. LeDonne, "Geopolitics, Logistics, and Grain: Russia's Ambitions in the Black Sea Basin, 1737-1834", *The International History Review*, Vol. 28, No. 1 (March 2006), s. 1-41.

29 Vladimir Ulyansky, *Dardanelli, Bosfor i Çernoje More v XVIII veke*, (Moskva: 1883), s. 76.

30 Bilici, *La politique française en mer Noire*, s. 37.

ticaretinin koşullarına aşına olamaması. 7) Hem deniz hem de Tatar topraklarından geçen ticaret yollarındaki tehlike ve güvenlik sorunları. Ulyansky, bütün bu sorunların ve tarihsel sürecin, Rusya ile diğer milletler arasındaki ticarete, Karadeniz’de seyrüsefer serbestliği sorunun çözümünün, silahlara bırakılmak zorunda olduğunu gösterdiği görüşünü de ilave etmektedir.³¹

Rus yazarın geriye dönük tespitleri pek de haksız sayılmazdı. Osmanlı hükümetinin, Karadeniz’in kapalılığı politikasından, barış zamanlarında yapılan ticarî diplomasiyle vazgeçmesi beklenen bir husus değildi. Bu durumda statükoyu değiştirecek manivela, kaçınılmaz şekilde savaş ve ardından kurulacak antlaşma masasıydı. Nitekim öyle de olacaktır. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’nın 11. Maddesi, Karadeniz’de ticareti düzenlemiştir. Buna göre iki taraf gemileri tüm denizlerde ticaret maksadıyla serbestçe dolaşabilecek, Rusya ticaret gemileri Akdeniz’den Karadeniz’e ve Karadeniz’den Akdeniz’e geçebilecek; kıyıları, sahiller, limanlar ve boğazlardan ticaret amacıyla yararlanabilecek; Rus tüccarı, İngiltere ve Fransa tüccarının statüsünde olacaktır.³² Hiç şüphe yok ki Karadeniz’in statükosu açısından radikal değişim anlamına gelen bu şartlar, Rusya’nın yüzlerce yıllık Karadeniz’e açılma sevdasında tarihi bir dönemecin geçildiğini gösteriyordu.

Fransa: Baron de Tott’un Misyonu

Fransa’nın, Osmanlı Devleti nezdindeki imtiyazlı konumu 18. yüzyılda da sürmüştür. İngiliz tâcirlerin 17. yüzyılda Levant ticaretindeki belirgin üstünlüğüne son veren Fransızlar, 18. yüzyıl boyunca pazara büyük ölçüde hâkim olmuşlardı.³³ Ancak zengin Rus pazarıyla aracı ticaret yapma ayrıcalığı peşinde olan Fransızların, Karadeniz’e kendi bayraklarıyla gemi sokmasına izin verilmiyordu. Rusya ile aralarında bir ticaret antlaşması olmadığından Fransızlar, kuzeyde Baltık limanları yoluyla da Rus ticaretinde pek bir varlık gösterememişti. Bu durumda Rus pazarına girmenin, ancak Karadeniz yoluyla mümkün olabileceği düşüncesi ve bunu gerçekleştirmeye mâtuf teşebbüsler uzun yıllardan beri devam ediyordu.³⁴ Bu devletin, Karadeniz’de seyrüsefer/ticaret serbestliği ve bu yolla Rus pazarına açılma ideali, 18. yüzyılın ortalarından itibaren yeniden canlılık kazanmıştır. Bazı araştırmalarda, Doğu Akdeniz ticaretinde, İngiliz ve diğer batılı devletlere karşı sağlanan mutlak üstünlüğün Fransa’ya cesaret verdiğine;

31 Ulyansky, *Dardanelli, Bosfor i Çernoye More v XVIII veke*, s. 104-105.

32 Ayrıntı için bkz: Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), s. 114 vd.; Özgür Yılmaz, “Karadeniz’in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume: 2, Issue: 7 (Spring 2009), s. 359-382.

33 Edhem Eldem, “Kapitülasyonlar ve Batı Ticareti”, *Türkiye Tarihi, 1603-1839, Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Editör: Suraiya Faroqhi, Çeviren: Fethi Aytuna, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), s. 369 vd.

34 Karadeniz ticaretine giriş hususundaki girişimlerin, daha I. Petro’nun 1696’da Azak’ı ele geçirmesiyle başladığı bilinmektedir. Azak’ın Rusya’ya geçmesi Fransa Kralı XIV. Louis’nin Karadeniz ticaretine olan ilgisini uyandırmıştı. Fransız diplomat Jean-Casimir Baluze, 1703-1704’te Moskova’daki görevi sırasında bu husustaki niyetini Çar I. Petro’ya açtıysa da, en nihayetinde Fransız gemilerinin Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçişi, Osmanlı Devleti’nin iznine bağlı olduğundan bu çabalar neticesiz kalmıştı. Bkz: Eric Schnakenbourg, “Genèse d’un nouveau commerce: la France et l’ouverture du marché russe par la mer Noire dans la seconde moitié du XVIIIe siècle”, *Cahiers de la Méditerranée*, 83 (2011), s. 2-3. Fransa’nın Karadeniz ve Kırım ticaretine dair uzun erimli politikasının tafsilatı hakkında: Bilici, *La politique française en mer Noire*, s. 69 vd.

ayrıca Yedi Yıl Savaşlarının, bu devletin donanma malzemeleri tedarik etmenin güvenli, istikrarlı ve doğrudan bir yolunu bulma ihtiyacının ortaya çıkmasında bir dönüm noktası olduğuna vurgu yapılmaktadır.³⁵

Fransa'nın bölgeye yönelik siyasî ve ticarî politikalarının oluşması ve icrasında, İstanbul'daki büyükelçinin yanı sıra, Kırım Hanlığı nezdindeki konsoloslarının da önemli rolü vardır. Bu çerçevede Fransızlar, 1720'lerden itibaren, Kırım'da bir konsolos bulundurmaya başlamışlardır.³⁶ Kırım'a konsolos atama yetkisi, Fransa'nın İstanbul büyükelçisine aitti. Baron de Tott'un 1767'deki ataması, doğrudan Paris'ten yapıldığından bir istisna teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti nezdinde Fransa büyükelçi ve konsoloslarının asıl görevi, siyasî meselelerin yanı sıra, Fransa tebaası tüccarın kapitülasyonlardan kaynaklı hak ve imtiyazlardan yararlanmalarını sağlamaktı. Bu yönüyle, Fransız tüccarın doğrudan varlık gösteremediği Kırım'da konsolosluk bulundurmaları, ancak Osmanlı merkezi idaresi ve Hanlık yönetiminin iyiniyet ve hoşgörüsüyle mümkün olabilmiştir.³⁷ Fransız konsoloslarının odaklandıkları konular arasında ticaret hususu hep olagelmıştır. Nitekim 1754'te Kırım'a Fransız konsolosluğuna gönderilen Charles-Claude de Peyssonnel, bu hususta büyük çaba sarf etmiştir. Hatta buralardaki ticari faaliyette rehber niteliğinde *Traité sur le commerce de la Mer Noire* adıyla bir eser kaleme almıştır. Özellikle Kırım'da ticareti yapılan emtia hakkında verdiği ayrıntılı bilgiler oldukça dikkat çekicidir.³⁸ Peyssonnel'in çabaları, Fransızlar açısından somut bir ticarî kazanım sağlamasa da, onun yazdıkları sonraki tarihlerde yol gösterici olacaktır.

François Baron de Tott, Karadeniz ticaretine giriş için yıllardan beri süregelen uğraşın henüz kayda değer bir neticeye ulaşmadığı, üstelik de Lehistan'da kral seçimiyle irtibatlı meselelerin Osmanlı-Rus savaşına ortam hazırladığı bir konjonktürde, 23 Haziran 1767 tarihinde Kırım'a konsolos tayin edilmiştir.³⁹ Aynı yıl, Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Charles Gravier de Vergennes, Karadeniz ile doğrudan ticareti engelleyen ve aşılması kabul edilen güçlüklerle dikkat çektiği bir hatırat kaleme almıştır.⁴⁰ Fransız bayraklı gemilerin boğazlardan geçişine mâni olunmasını, kıyı halklarının düşmanlığıyla, ihracı yasak ürünlerin ticaretindeki yasağcı

35 Schnakenbourg, "Genèse d'un nouveau commerce", s. 3.

36 Bilici, *La politique française en mer Noire*, s.83.

37 Bilici, *La politique française en mer Noire*, s. 24.

38 M. de Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la mer Noire*, I, (Paris: 1787). Bilici, Baron de Tott'un Kırım'da konsolosluk görevinin yanı sıra ufak bazı ürünler satmasından dolayı onun için "konsolos-tüccar" nitelemesi yapıldığını hatırlatır. Ancak Ermeni tüccara karşı ilgisizliği, nakit sermaye eksikliği ve nihâyet ticari metan rekabetten yoksun düşük kaliteli mallardan oluşması, onun teşebbüslerinin gelişmesine mâni olmuştur (Bilici, *La politique française en mer Noire*, s. 87).

39 François Baron de Tott hakkında: Ferenc Tóth, *La carrière d'un diplomate au siècle des Lumières*, sous la direction de Jean Bérenger, (Paris: Université de Paris-IV, 2002); Géza Dávid, "Baron de Tott, François", *DIA*, Cilt: 5 (İstanbul: 1992), s. 83-84.

40 Bilici, *La politique française en mer Noire*, s. 89; Schnakenbourg, "Genèse d'un nouveau commerce", s. 3, 12. Vergennes'in raporu: "Mémoire sur le commerce de la mer Noire par le comte de Vergennes", Constantinople, 29 janvier 1767. Vergennes hakkında: Jean-François Labourdette, *Vergennes, Ministre principal de Louis XVI*, Desjonquières, Paris 1990; Kadriye Topal Doğan, *Charles Gravier de Vergennes ve İstanbul Elçiliği (1755-1768)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, (Bilecik: 2022).

katı tutuma bağlamıştır. Vergennes'in, Karadeniz ticaretine ilişkin düşüncelerinin, İstanbul'daki Fransız tâcîrlerle görüşmeleri sayesinde elde ettiği bilgilere dayandığı belirtilmektedir.⁴¹

Tott'un, Kırım ve Karadeniz'de Fransız ticaretine özel ilgisi ve projesi olmakla birlikte onun asıl misyonu, Fransa'nın geleneksel politikasına uygun şekilde, Rusya'ya karşı Tatarları desteklemektir.⁴² Bu tarihlerde Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne dair politikasında kabaca iki zıt bakış açısı vardı. Paris'te Dışişleri Bakanlığı koltuğunda oturan Duc de Choiseul, genel olarak Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir savaşı körükleme eğilimindeydi. Zaten Tott'un Kırım'a gönderilmesindeki asıl misyon da buydu. Buna karşılık, aynı minvalde emir almış olan İstanbul'da Fransa Büyükelçisi Vergennes ise, Osmanlı Devleti'nin zayıflığının farkında olduğundan savaştan çekiniyordu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi aslında, Kırım'a konsolos ataması, İstanbul büyükelçisinin yetkisindedir. Nitekim Kırım'da Tott'un selefi Ruffin'in hayatını kaleme alan Dehérain, Vergennes bu göreve, elçilikte tercüman olan Pierre Ruffin'i uygun görerek 27 Ekim 1767 tarihinde İstanbul'dan Balaklava Limanı'na doğru yola çıkarıldığını; ancak Kırım'a vardığında, sâbık konsolos Fornetti'den, Baron de Tott'un bu göreve atandığını öğrendiğini yazmaktadır. Ancak Ruffin'in Kırım'a gönderilmesi, Tott için büyük şans olacaktır. Zira onu konsolosluk tercümanlığında istihdam edecek ve diplomatik tecrübelerinden geniş ölçüde yararlanacaktır.⁴³ Baron de Tott'un Kırım'a konsolos tayini, Osmanlı Hükümeti'nce de pek hoş karşılanmamıştır. Dönemin devlet adamlarından Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa bir kâimesinde, tanınmış ve muteber bir kişi olan Tott'un, “mücerred tahrik-i silsile-i fitne vü fesad için elçilik ile” Kırım'a gönderildiği duyumunu aldığı söylemesi manidardır.⁴⁴

Kırım'da Ticarî Diploması. Baron de Tott, Kırım'a tayin edilmeden önce, Fransa Dışişleri Bakanı Duc de Choiseul'e, Karadeniz ticareti hakkında bazı önerilerde bulunmuştu. Dolayısıyla, siyasî konulara ilaveten, onun Kırım'daki ikincil görevi, bölgede ticaret imkânlarını araştırmaktır. Kral tarafından kendisine verilen 6 Temmuz 1767 tarihli mufassal talimatta, onun ilk amacının, Rusya ve Lehistan devletlerinin faaliyetleri hakkında Kırım Hanı'nı bilgilendirmek olduğu belirtilmişti. Bu talimatta, siyasî ve diplomatik konular oldukça ayrıntılı olduğu halde, Karadeniz ticareti hususuna kısaca temas edilmişti. Zira bu konu hakkında, zaten daha önce Tott'un bir layiha (*mémoire*) sunduğu hatırlanmaktadır. Tott'tan beklenen, bu ticaretin şartlarının oluşturulması için elinden gelen gayreti göstermesidir. Bu amaçla Karadeniz kıyılarında yaşayan Tatarlar ve Osmanlı İmparatorluğu tebaası halk ile Rusya egemenliğindeki halklar hakkında incelemeler yapması beklenmektedir. Bu ticaretin, Osmanlı veya Rusya'dan biriyle

41 Schnakenbourg, “Genèse d'un nouveau commerce”, s. 2-3.

42 Rusya'nın güneye inmesine engel olacak bir konumda bulunan Kırım Hanlığı, Rus yayılmasına karşı Fransa tarafından daima desteklenmiştir. Nitekim 1748-1762 yılları arasında Fransa'nın Kırım Konsolosu olarak görev yapan Pierre Texier de Lancey'in misyonu, 23 Mart 1759 tarihli bir resmî belgede amacının, “soulever de Tartare contre la Russia” (Tatarları Ruslara karşı desteklemek/ayaklandırmak) olduğu belirtilmektedir. Bkz. *Correspondance des consuls de France à Saint-Petersbourg, (1713- 1792)*, Anne Mézin, Archives nationales (France), (Pierrefitte-sur-Seine: 2009), s. 250.

43 Dehérain, *La vie de Pierre Ruffin*, s. 12-13.

44 BOA, TS.MA.e, nr. 709/69.

mi, yoksa her ikisiyle birlikte mi yapılmasının daha avantajlı ve uygulanabilir olduğunu araştırması istenmiştir. İlâveten, söz konusu ticaretin en önemli unsurlarından olan deniz erzakı ve donanma mühimmatından yararlanmak için, Rusya ile bir anlaşmasının lüzumlu olup olmadığı hususunu da araştıracaktır. Ayrıca, Tatar ulusunun davranışları, gelenekleri, yönetimi, toprağın doğası ve limanların durumu, şehirler ve kaleler hakkında bilgi toplayarak Krala ayrıntılı şekilde rapor etmesi beklenmektedir.⁴⁵

Tott, Kırım Hanı Maksud Giray tarafından 25 Ekim 1767 tarihinde Bahçesaray'da kabul edilmiştir. Kısa süren bu ilk görüşmeye dair 26 Ekim tarihli raporuna göre Tott, Han'ın asıl ilgisinin Lehistan meselesi üzerine olsa da ticaretle ilgili hususun aşılması gerektiği kanaatindeydi.⁴⁶ Planlarını Han'a ulaştırmak için her yolu deneme kararlılığındadır. Hanlık nezdindeki münasebetlerinde, genel olarak müteveffa babasının buradaki dostlarından yardım görmüştür. Ayrıca, Maksud Giray'ın kız kardeşiyle iyi münasebeti bulunan bir Ermeni tüccarı da devreye sokmuştur. Tott'un raporunda yazdıklarına bakılırsa bu tüccar, Kırım Hanlığı'nın Fransa ile doğrudan ticarete sağlayacağı avantajlar hususunda muhataplarını ikna etmiştir. Hatta, iki devlet arasındaki ticarete dair Han'ın bir teklifte bulunmasının gecikmeyeceğine dair, kız kardeşi tarafından bir bakıma güvence verilmiştir.⁴⁷ Ancak Maksud Giray'ın tavır, genel olarak Tott'un beklentilerini karşılamaktan uzaktır. Tott, Han'la 13 Aralık 1767 tarihinde yaptığı görüşmeden, ticaret hususunda eli boş dönmüştür. Yine de iyimserliğini ve umutlarını korumaktadır.⁴⁸ Nitekim 22 Aralık 1767 tarihli raporunda, bu konuda Han'dan umut verici sözler duyduğunu müjdelemektedir. Yazdıklarına bakılırsa Han, buralarda Fransız işletmelerini görmekten memnun olacaktır. Hatta bu konuda sabırsızdır. Tott'u, mümkün olan en kısa sürede birkaç tüccarı buraya çekmeye davet etmiş, bu hususta güvence de vermiştir. Buna karşılık Tott, iki taraf arasında resmî bir antlaşma olmaksızın, böyle bir şeyin gerçekleşmeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Han, bu konuyu müzakere etmeleri için Divan Efendisi'ne talimat vermiştir. İki gün sonra yapılan görüşmede Divan Efendisi, Tott'a şu soruyu yöneltmiştir: “*Bayrağınızın Karadeniz'e girişini sağlamak için Han'ın Osmanlı Hükümeti nezdinde girişimde bulunmasını ister misiniz?*” Tott, bu soruyu bir bakıma tuzak olarak algılamakla birlikte, müzakereler sürmüştür. Kırım'da ihtiyaç fazlası gıda ürünlerinin ihracından, Hanlığın sağlayacağı avantajlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu memlekette bol miktarda bulunan *yün*, *balmumu* ve *deri* ticaretinin, Fransız tüccarın kendi bayraklarıyla Karadeniz'de ticarete başlamaları hususunda iyi bir başlangıç olacağı, bunun, Han'ın da ilgisini çekeceğine vurgu yapılmıştır.⁴⁹

Kırım'daki diplomatik görevine başlamasından itibaren, mesaisini büyük oranda siyasi konulara teksif eden Tott, ticaret hususunda Bahçesaray'dan ilk ayrıntılı raporunu, 17 Ocak

45 Fransa Kralı tarafından Baron de Tott'a verilen 6 Temmuz 1767 tarihli talimat: *La Correspondance consulaire de Crimée du Baron de Tott*, s. 51-61.

46 Tott'un 26 Ekim 1767 tarihli raporu: *La Correspondance consulaire de Crimée du Baron de Tott*, s. 71-74.

47 Tott'un 5 Kasım 1767 tarihli raporu: *La Correspondance consulaire de Crimée du Baron de Tott*, s. 74-76.

48 *La Correspondance consulaire de Crimée du Baron de Tott*, s. 76-77.

49 Tott'un 22 Aralık 1767 tarihli raporu: *La Correspondance consulaire de Crimée du Baron de Tott*, s. 78-82.

1768 tarihli gönderisine eklemiştir.⁵⁰ “Mémoire sur le commerce de Crimee” (Kırım ticareti üzerine layiha) başlığını taşıyan bu raporda Tott, Karadeniz’de seyrüsefer serbestliğinin önemini yadsınamakla birlikte, Osmanlı Devleti’nin bu denize yabancı bayrağı sokulmaması hususundaki katı siyasetine vurgu yapmış, hatta bir vakitler bu hakkı elde eden Rusya’nın daha sonra bunu kaybettiğini hatırlatmıştır. Karadeniz’de ticarete konu her nevi emtiyaya ihtiyacı olmasından dolayı, bu ürünlerin ihracının Osmanlı Sarayı’nın çıkarlarına ters düşeceği kanaatindedir. Bu safhada Tott’un görüşü, Karadeniz’in tamamında geçerli seyrüsefer serbestliğinin, diğer Avrupa devletlerince de talep edilebileceği gerekçesiyle, Fransa’nın çıkarlarına aykırı olacağı şeklindedir. Bunun yerine, İstanbul üzerinden Kırım’daki Fransız ticaret noktalarına münhasır bir geçiş hakkı talep edilmesini önermiştir. Fransız tüccarın, buralarda ucuza elde edebileceği mallar arasında *yün* başta gelmektedir. Ayrıca *deri*, *balmumu* ve *ecza ürünleri(?)*⁵¹ da bol miktarda ve uygun fiyata temin edilecektir. Karşılığında çeşitli Fransız ürünleri ve *kumaş* satılabilirdi. Bu ticaretin tek hedefi Tatar memleketi değil, ayı zamanda Rusya pazarıdır. Ayrıca malların büyük kısmını, Don ve Volga nehirleri yoluyla Astrahan’a ve oradan Hazar Denizi üzerinden İran’ın kuzey kesimlerine göndermek çok kolay olacaktır. Hatta, Balta Panayırı sayesinde, Polonya’nın mal talebinin karşılanabileceğini ve Nogaylarla da kârlı alışverişler yapılabileceğini söylemektedir. Tott, Kırım’da üretilen derilere özellikle ilgi duymaktadır. 31 Mart 1768 tarihli mektubunda, Tatar derilerinin süvari ve piyade askerinin kullanımı için aranan tüm özellikleri taşıdığı kanaatindedir. Numune olarak, bunlardan bir balya satın alarak denizyoluyla Fransa’ya göndermiştir.⁵²

Osmanlı-Rus savaşıma doğru gidilen süreçte ticaret hususu, siyasi ve diplomatik konuların gölgesinde kalmasına rağmen Tott, yine de girişimlerini sürdürmüştür. Choiseul Dükü, Dışişleri Bakanı sıfatıyla 18 Şubat 1768 tarihli mektubunda, Tott’un bu konudaki çalışmasından memnuniyetini dile getirmiştir. Ayrıca Karadeniz’de ticaret yapmak için Paris’te özel bir şirketin kurulduğunu haber vermiştir.⁵³ Bu şirketin, doğrudan Kral’ın resmî izniyle kurulmadığı, dolayısıyla şirket yöneticilerinin, faaliyetlerinde karşılaşacakları muhtemel tehlikeler hakkında önceden uyarıldıklarını belirtmiş ve böylesi durumlarda Kral’ın açık ve kararlı korumasına güvenmemeleri gerektiği hususuna vurgu yapmıştır. Karadeniz ticaretinde bu mütereddit yaklaşıma karşılık, Fransa’nın çıkarları açısından önceliğin Levant’taki ticarete olduğu, dolayısıyla bu ticaretin güvenliğini tehlikeye atmamaya itina göstermesi hususunu da hatırlatmıştır.⁵⁴ Paris Hükümet’inin bu ihtiyatlı tavrı, Tott’ta bir bakıma hayal kırıklığına neden

50 Tott’un 17 Ocak 1768 tarihli raporu ve Kırım ticareti hakkındaki eki: *La Correspondance consulaire de Crimee du Baron de Tott*, s. 88-92.

51 Tott’un metninde “drogues” terimi kullanılmıştır. Bununla kastedilenin uyuşturucu/keşif verici maddeler mi olduğu, yoksa bazı ecza ürünleri (ilaçlar) mı kastedildiği açık değildir. (*La Correspondance consulaire de Crimee du Baron de Tott*, s. 92).

52 *La Correspondance consulaire de Crimee du Baron de Tott*, s. 112-113.

53 2.500.000 sterlin sermayeli bu şirketin kurucusu, Louis de Valz adlı Parisli bir finansçı veya tüccardı (Bilici, *La politique française en mer Noire*, s. 89).

54 *La Correspondance consulaire de Crimee du Baron de Tott*, s. 125-126.

olmuştur. 6 Mayıs 1768 tarihli cevabi yazısında, Karadeniz ticaretine girecek tüccarın arkasında Krallığın desteğinin esirgenmesini açıkça eleştirmiştir. Zira ona göre yurt dışındaki tüccar, bağlı bulunduğu devleti temsil ettiğinden, devletin de onların çıkarlarını gözetmesi gerekirdi. Tott'un, bu hususta ve ayrıca şirketin kuruluş sözleşmesinde, yönetimin ve hissedarların çıkarları konusunda bazı çekinceleri vardır. Tereddüde neden olan hususların giderilmesinde gerekli önlemlerin alınmaması durumunda, bölgedeki Fransız ticaretine tehlikeli darbelerin vurulabileceği, hatta Karadeniz'de açılmak üzere olan bir yolu kapatacak sıkıntıların çıkabileceği kanaatindeydi.⁵⁵

Bu durumda öncelikli amaç, Fransız tüccarın Kırım ticaretine bir şekilde girmesidir. Bunun hukukî zeminini hazırlamak için, Hanlık ile bir ticaret antlaşması zorunludur. Antlaşmada, şu iki hususun teminine çalışılacaktır: Fransız tüccara ticaret serbestliği sağlanması ve güvenliğin temini. Fransız bayrağı taşıyan gemilerin Karadeniz'e çıkışı hususu ise kesinlikle gündemde değildir. Dışişleri Bakanı, Tott'a gönderdiği 18 Mart 1768 tarihli yazıda, bu hususa özellikle vurgu yapmıştır: "Bayrağımızın Karadeniz'e girmesinden kesinlikle kaçınılmalı ve bu düşüncenin planlarımıza girdiği şüphesi uyandıracak her şeyden sakınmalısınız." Karadeniz'e çıkma planının, ancak Fransız şirketlerinin belirli bir istikrar kazanmasının ardından ileride gündeme gelebileceğini söyleyip, aceleye getirilecek bir konu olmadığını hatırlatmaktadır. Choiseul Dükü, Fransa Hükümeti'nin görüş ve çekincelerini 30 Mart 1768 tarihli mektubunda da tekrarlamıştır. Karadeniz'de Fransız bayrağıyla seyrüsefer talebi, bu safhada gündemde değildir. Kırım Hanı'ndan talep edilen şey, Fransız tüccarı için serbest ticaret hakkı ve güvenlik garantisidir. Ayrıca Tott'tan, gözü kara birtakım tüccarın, Kırım'da ticaret için teşvik edilmesine yardımcı olacak bilgiler de istenmiştir. Ticaretin olasılığı, amacı, doğası ve kapsamına dair malumat bu kabildedir. Nitekim Tott, talep edilen hususları araştırdığını, hatta Gürcistan hakkında da bazı bilgiler topladığını söylemektedir. Ancak çalışmalarında kendisine yardımcı olacak ve yol gösterecek bir tüccarın yokluğundan yakınmaktadır. Bu hususta, Fransa'nın İstanbul'daki büyükelçisi Vergennes'den yardım istemektedir. İstanbul'daki tüccardan uygun birinin, Kırım'da yapacağı araştırmalarda kendisine yardımcı olmak için görevlendirilmesi teklifinde bulunmaktadır.⁵⁶ Bu arada İstanbul büyükelçiliğinde görev değişikliği olmuş; Vergennes'in yerine Chevalier de Saint-Priest atanmıştır. Dışişleri Bakanı, 25 Nisan 1768 tarihli mektubunda bu değişiklikten Baron de Tott'u haberdar etmiştir.⁵⁷ Tott'un çabaları henüz bir netice vermese de o, ticaret konusuna kafa yormayı sürdürmüştür. Hatta, Kırım'ın Fransa endüstrisi için sunacağı kaynaklar hakkında fikir vermesi amacıyla bir kitapçık hazırlayarak merkeze göndermiştir.⁵⁸

Baron de Tott, Fransız tüccarını doğrudan Kırım ticaretine sokmanın yollarını ararken, savaşın hemen öncesinde Osmanlı Devleti'nin buradaki ticarî durumuna baktığımızda görünen, pek

55 *La Correspondance consulaire de Crimee du Baron de Tott*, s. 126-127.

56 *La Correspondance consulaire de Crimee du Baron de Tott*, s. 130-133.

57 *La Correspondance consulaire de Crimee du Baron de Tott*, s. 136.

58 *La Correspondance consulaire de Crimee du Baron de Tott*, s. 139.

de iç açıcı bir manzara değildir. Her ne kadar ticarete dair sistematik verilerden yoksun olsak da arşiv belgeleri ve özellikle de Kefe Nezâreti Mukâtaası'na ait kayıtlar, ticarî örgütlenme ve idarede, yılların birikimi ciddi sıkıntılar ve kronikleşen yozlaşmanın olduğunu göstermektedir.

Kefe: Kırım Ticaretinin Yorgun Kalbi

Kefe merkezli olmak üzere Kırım'daki Osmanlı ticareti, bir devlet örgütlenmesi olan *Kefe ve Tevâbii Nezâreti Mukâtaası* tarafından idare ediliyordu. Mukâtaanın işletme hakkı merkezden, *mâlikâne* olarak özel şahıslara devredilmişti. Bunun için düzenlenen mezada, mukâtaanın bir yıllık tahmini gelir rakamı (*malî*) üzerinden çıkılıyordu. Kefe Mukâtaası'na ait kayıtlar incelendiğinde, müzayedeye esas alınan büyüklük rakamının, 18. yüzyıl boyunca neredeyse donuk bir seyir izlediği görülür. 1750 tarihi itibarıyla mukâtaanın malı 4.201.000 akçedir⁵⁹ ki bu, aslında 1737'den beri değişmeden süregelen rakamdır. Takip eden yıllar boyunca rakamlarda, sadece ufak değişimler olmuştur. Mukâtaaya bağlı *dellalbaşılık* kalemindeki 10.000 akçelik artışla 1753'te toplam mal değeri 4.218.500 akçeye çıkmıştır.⁶⁰ Bu rakam, Kırım'ın ve dolayısıyla Kefe'nin Osmanlı Devleti'nden kopuşuna kadar hep sabit kalacaktır.⁶¹ Rakamların, bir yönüyle Kırım ticaretindeki istikrarlı seyri gösterdiği söylenebilir. Kefe Nezâreti Mukâtaası'nın sadece mezada esas malı üzerinden, Osmanlı merkezî hazinesine (Hazîne-i Âmire) aktarılan meblağ (*irsâliye*) ise oldukça ufaktır. Mukâtaa gelirlerinin neredeyse tamamına yakını, Kırım'da yapılan harcamalara mahsub edilmektedir. Kırım hanına, sâbık hanlara, kalgay sultana, nûreddine, hanlık aristokrasisine ve Çerkes beylerine (*ümerâ-i Çerâkise*) her yıl düzenli şekilde yapılan *salyâne* ödemeleri başta gelen gider kalemidir. Kefe sancağındaki kalelerde mevcut askerin masrafları için mukâtaa gelirinden *ocaklık* tahsis edilmiştir. Görünüşte mukâtaaya bağlı gelir kalemleri arasında olmasına rağmen, Kırım hanlarının nüfuz kullanmasıyla, bazı köyler de yine hanlığa mensup kişilere *maktu* olarak verilmiştir. Vakıf görevlileri ve camilerde vazife yapanların ücretleri gibi başka gider kalemleri de vardır. Bütün bunların nakdî veya aynı ödemesinden sonra, merkezin payına kalan irsâliye kıvrıntı kabilindedir. Bu minvalde fikir vermesi açısından birkaç kayda işaret edebiliriz. 1753'te mukâtaanın Kırım'daki gideri 4.098.500 akçe olurken, irsaliyesi 120.000 akçedir.⁶² Bu irsaliye rakamı 1766'da da değişmemiştir.⁶³ Osmanlı-Rus savaşının hemen öncesine ait 17 Ocak 1769 tarihli bir belgede, senelik mal değerinin yine 4.238.500 akçe, giderlerin 4.184.500 akçe, irsaliye rakamının 54.000 akçe olduğu yazılıdır.⁶⁴ Takip eden 1770 yılı muhasebesinde irsaliye rakamının 52.000 akçeye kadar düştüğü görülecektir.⁶⁵

Bu rakamlar bize, gerçekten de Kırım'da istikrarlı ve sorunsuz bir ticarî iklim olduğunu, buna rağmen Osmanlı merkezî hazinesinin bu ticaretten aldığı payın oldukça düşük kaldığını

59 BOA, D.KFM, 70/54.

60 Kefe Nezâreti Mukâtaası'nın hesap icmalleri: BOA, D.KFM, 79/70, 79/74, 83/70.

61 BOA, D.KFM, 110/48, 114/114.

62 Kefe Nezâreti Mukâtaası'nın hesap icmalleri: BOA, D.KFM, 79/70, 79/74, 83/70.

63 BOA, D.KFM, 105/101.

64 BOA, D.KFM, 110/48.

65 BOA, D.KFM, 112/2.

mı göstermektedir? Bu soruya, Osmanlı iktisadî yapısında *mukâtaa* ve *mâlikâne* uygulamasının 18. yüzyıldaki genel mantığı akıldan tutularak cevap aranmalıdır. Rus savaşına kadarki uzun barış dönemi boyunca, Karadeniz ve Kırım'daki ticarî faaliyetin, genel sükûnet ikliminden müspet yönde etkilenmesi tabiidir. Öte yandan bu sakin yılların beraberinde getirdiği rehavet hali, mâlikânelerin satışı (*mezadı*) sırasında peşin olarak alınan (*muaccele*) paranın sıcaklığıyla birleşince, en azından Kefe örneğinde, mukâtaalarda kısmî bir yönetim krizine yol açtığını, bunun da kaçınılmaz şekilde ticareti olumsuz etkilediğini ileri sürebiliriz.

Daha önce de işaret ettiğimiz üzere, müzayedede en yüksek rakama çıkan mâlikâneciye, *muaccesini* ve diğer masrafları ödedikten sonra *mukâtaa beratı* veriliyordu. Bu usulle Kefe Nezâreti Mukâtaası'nın üçte bir (*sülüs*) hissesi, 2 Şubat 1768 tarihinde 3.400 kuruş başlangıç fiyatıyla çıkılan mezatta, 7.000 kuruş muaccele ile alan Ali Raif Efendi üzerinde kalmıştı.⁶⁶ Mehmed Ağa'nın elinde olan üçte iki (*sülüsan*) hisseyle birlikte mukâtaanın toplam muaccele rakamı 14.215 kuruşa (1.705.800 akçe) çıkıyordu.⁶⁷ Mâlikâneciler Mehmed Ağa ve Ali Raif Efendi, işletmenin bulunduğu Kırım ve Kefe'ye muhtemelen hiç gitmemişlerdi. Oradaki işleri Mukâtaa Nâzırı Mehmed Ağa idare ediyordu. Bu durumda İstanbul'daki mâlikâneciler, bir bakıma “rantiyer” idiler. Mukâtaanın işletmesinde karşılaşılan sorunlarınsa, Kırım'daki nâzır ve adamları üstesinden gelmek zorundaydı. İşletmenin en büyük gelir kalemini, limanlardan alınan gümrük vergisi oluşturuyordu. Kefe ve ona bağlı limanlara denizden gelen ve karadan yüklenen her tür maldan, kanunda belirlenen oran üzerinden vergi alınırdı.⁶⁸ Kırım limanlarındaki vergilendirme, akçe hesabıyla şu şekildeydi: “Tüccar tâifesinin karadan ve deryâdan getirdükleri emtia ve eşyâdan”;

Müslümandan : %3 *resm-i gümrük*, %1 *zarar-ı kassâbiye*, toplam %4 akçe,

Kefere ve Yahudi'den : %4 *resm-i gümrük*, %1 *zarar-ı kassâbiye*, toplam %5 akçe,

Hinta (buğday), şair (arpa) ve tuz için her 1.000 kileden 42.000 akçe gümrük vergisi tahsil ediliyordu.⁶⁹ Bu vergi oranları 18. yüzyıl boyunca sabit kalmıştır.

Kırım'daki en büyük liman Kefe şehrindeydi. Kefe sancağı ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne bağlı, mukâtaaca idare edilen diğer limanlar Gözleve ve Balaklava idi. Bu limanlarda mukâtaa nâzırının vekili ve bir kâtip bulunur, malın yüklenmesi ve vergi tahsil işini takip ederlerdi. Sıklıkla aksine hareket vâki olmakla birlikte, kâtip olmadan gemi yüklenmesi yasaktı. Gümrük vergisini ödeyen tüccara, nazır veya vekili tarafından *edâ tezkeresi* verilirdi.⁷⁰ Kefe sancağında meydana getirilen her türlü mahsulatin, “a‘şâr-ı şer‘iyye ve rüsumat-ı sâiresi” de mukâtaanın gelirine dâhildi.⁷¹

66 BOA, D.KFM, 108/74.

67 BOA, D.KFM, 109/109. Mukâtaanın, mezada esas malının 4.238.500 akçe olduğu hesaba katılırsa, (1 kuruş= 120 akçe hesabıyla) yaklaşık 1.705.800 akçe tutarındaki bu *muaccele* rakamının oldukça düşük kaldığı söylenebilir. Oysa aynı sene içinde, Kefe Mukâtaası'ndan ayrılarak oluşturulmuş 12.000 akçelik Kapan-ı Dakik ve İfrâz-ı Nezâret-i Kefe Mukâtaası'nın yarım hissesine sahip olan Hacı Mehmed'in vefatı üzerine, 24 Ekim 1768 tarihli mezadında, Kırım Hanı Maksud Giray'ın iltimasıyla (BOA, AE.SMST.III, nr. 180/14190), oğulları İbrahim ve Halil'e 500 kuruş (yaklaşık 60.000 akçe) muaccele ile verilmiştir (BOA, D.KFM, nr. 110/41).

68 BOA, D.KFM, 13/97.

69 BOA, D.KFM, 13/6 (5 Mayıs 1707), 84/17 (1752).

70 BOA, D.KFM, 13/97.

71 BOA, D.KFM, 15/37.

Kırım Hanlığı'nda ise iki gümrük vardı. Kırım'a kuzeyden karayoluyla girecek malların gümrükleme Orkapı'da (Prekop), güneyden Kefe ve Kerç tarafından gelenlerin ise Karasu'da yapılıyordu. Peyssonnel, Orkapı gümrüğünün Kalgay Sultan'a, Karasu gümrüğününse Nureddin Sultan'a ait olduğunu yazmaktadır.⁷²

Mukâtaa idaresini, dolayısıyla da Kırım'da ticarî faaliyeti olumsuz etkileyen önemli bir husus, Kırım hanlarının müdahalesi ve nâzırlara baskısıdır. Aslında onların, böylesi müdahaleler için makul nedenleri vardı. Zira gerek hanlar gerekse Kırım hanlık aristokrasini oluşturanlar, Kefe Nezâreti Mukâtaası gelirinden her yıl düzenli *salyâne* alıyorlardı. Nakdî ödemelerde herhangi bir aksama olmamasına özen gösteriliyordu. Ayrıca mukâtaadan, hanın adamlarına gelirler tahsis edilmesi, mukâtaaya bağlı bazı köylerin yine Kırım aristokrasisinden bazı kişilere *maktu* olarak tahsisi gibi farklı müdahale gerekçeleri de mevcuttu. Hülâsa Kefe Mukâtaası, hanlık idaresi için bir bakıma “altın yumurtlayan tavuk” idi. Ne var ki uzun barış yıllarının birikimi olan atalet ve yozlaşma hali, tam da Fransız Baron de Tott'un zengin ticaret pastasından pay almak için uğraştığı tarihlerde, Kefe'de ticareti baltalayacak bazı nâhoş hadiselerle açığa çıkmıştır. Kefe'de tam olarak neler yaşandığını Mukâtaa Nâzırı Mehmed Ağa, İstanbul'a gönderdiği 30 Temmuz 1768 tarihli mufassal mektubunda anlatmıştır. Nâzır Mehmed, bu mektupta özetle (kısmen sadeleştirilmiştir) şu dikkat çekici iddialarda bulunmuştur:

“Daha önce Kefe'de *muhtesip* olan Abdülkadir ve adamlarından bir türlü emniyetimiz yoktur. Kendimin ve adamlarımın rahatı kalmadığı ve bu şartlarda görev yapmanın imkânının olmadığını, daha önce 11 Haziran 1768 tarihinde tafsilatlı olarak yazıp Ali Efendi'ye teslim edilmek üzere Bağdadlı-zâde Süleyman Reis eliyle göndermişim. Fakat bu ana gelinceye kadar elli gün geçtiği halde herhangi bir haber ulaşmadı. Mektubun, Ali Efendi'ye teslim edilip edilmediğine dair onun tarafından bir ilmühaber de gelmedi. Benim efendim, bundan sonra bu tarafta bizim bir türlü emniyetimiz yoktur ve mâl-i mîrî idare olunamaz. Ancak bizzat o tarafa vararak mukâtaanın durumunu konuşmadıkça, burada görev yapmanın imkânı yoktur. Bu arada Kırım Hanı'nın yanında olan Abdülkadir, fırsat buldukça hakkımızda nifak ve helak olmamız iddiasına düşüp, 22 Haziran'da Han'dan bir *yarlık* aldıktan sonra on iki silahlı adamıyla gelip ‘elbette ben seni bugün Bahçesaray’a götürmeliyim’ diyerek tehdit etmiştir. Bu durumdan korunmak için şehirdeki 42. Cemaatin ocağına sığındım. Onlar bir *mahzar* yazarak Kul Çavuşu ile Han'a gönderdiler. Emin Ağa da Bahçesaray'a giderek Han'dan affımı rica etti ve böylece af buyurdular. Lakin Emin Ağa ve Çavuş, Bahçesaray'da iken Abdülkadir silahlı adamlarıyla tekrar gümrüğü bastığında, gümrükte çalışanlar dağılıp gittiler. Bundan dolayı Emin Ağa'nın Bahçesaray'dan gelmesine kadar altı gün gümrük açılmadığından, halkın işleri tatil ve mâl-i mîrî iptal oldu. Affedildiğime dair *yarlık*, Kul Çavuşu eliyle 9 Temmuz'da Kefe'ye ulaştı. Sâbık Yeniçeri Ağası İsmail Ağa tarafından herkese ilan edildi. Fakat Emin Ağa Bahçesaray'dan Kefe'ye dönmeden, kışladan çıkmamızın uygun olmayacağı söylendiği için iki gün daha kışlada oturdum. 12 Temmuz'da Emin Ağa gelince, o gün akşama doğru

72 Peyssonnel, *Traité sur le Commerce de la mer Noire*, I, s. 204-209.

ortalı marifetiyle kışladan çıkarıldım. Doğruca gümrüğe gidip, burada Emin Ağa ile yarım saat kadar görüştim. Sonra emniyette olmadığımı anladığımdan yeniden kışlaya döndüm. 27 Temmuz 1768 tarihinde Anadolu tarafına gidecek bir gemi vardı. Gizlice bu gemiye binip, hangi iskeleye demir atarsa oradan karaya çıkıp, sonra İstanbul'a gitmeye karar verdim." Kefe'de başı dertte olan Mehmed Ağa, limandaki Kurt Reis Sefinesi'yle İstanbul'a gitmenin yollarını aradıysa da, orada bulunan Bostancı Ömer Ağa ona karşı çıkmıştır. Netice itibariyle Kefe'de kalarak görev yapmanın imkânı kalmadığını, gizli veya açık bir şekilde İstanbul'a dönmek istediğini; Mukâtaanın ise Emin Ağa eliyle idaresi için iki *ferman* çıkarılıp bir an önce gönderilmesinin uygun olacağını yazmıştır.⁷³

Kefe Nâzırı Mehmed Ağa'nın bu mektubu yazmasına neden olan ve onu tehdit eden kişi, Kefe sâkinlerinden Seyyid Abdülkadir Çelebi'dir. Şehirdeki Kefe İhtisabı Mukâtaası'nı *maktu* olarak işletmektedir.⁷⁴ Mukâtaanın yarım hissesine sahip olan hâne-i hassa ağalarından Ali Raif Efendi ise, Kefe'ye hiçbir vakit gitmemiştir. Zaten 15 Mayıs 1770 tarihli bir mektupta, mesafenin uzak olmasından ötürü mukâtaayı zapt edemediğini gerekçe göstererek, üzerindeki yarım hisseden kendi rızasıyla feragat etmiştir. Fakat daha önce 8.000 kuruş *muaccele* ödediği bu hisseye rağbet eden olmamıştır. Neticede Nâzır Mehmed Ağa'ya feragat etmiştir. Fakat onun da nakit parası yoktur. Adamı Seyyid Mehmed, iki taksit halinde ödenmek üzere Ali Raif Efendi'ye verdiği iki borç *temessükü* ile mukâtaanın yarım hissesini Mehmed Ağa üzerine almıştır.⁷⁵

Kırım hanları ve adamlarının müdahalesi, naklettiğimiz gümrük baskını hadisesi ve mukâtaa müzayedesine beklenen rağbetin olmaması, aslında buraların savaş şartlarında ticarî cazibesini kaybettiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ama yine de bu durum, Kırım ve Karadeniz'de uzun vadeli ticarî çıkar sağlama peşinde olan batılı devletlerin çabalarına mâni değildir. Nitekim Fransa Konsolosu Baron de Tott tam da Kefe'deki gümrük baskını hadisesinin yaşandığı günlerde Bahçesaray'dadır ve Han Maksud Giray ile münasebetlerini ilerletmek için her fırsatı değerlendirmektedir.

Baron de Tott'un Ticarî Vizyonu

Baron de Tott 25 Haziran 1768 tarihli raporunda, ticaret hususu için İstanbul'dan memur talep ettiğini tekrarlamaktadır. Ayrıca, Karadeniz'de ticaret yapmak üzere şirket kurduğunu bildiğimiz tüccar Vals'den bahsetmektedir. Yine bu yazıdan anlaşıldığına göre, İstanbul'dan birtakım ufak ticarî eşya ile birlikte bir adamları Kırım'da Kefe Limanı'na varmış ve malların büyük kısmını burada karaya çıkarmıştır. Kefe Liman Gümrüğü, Osmanlı Devleti tarafından *mukâtaa* şeklinde işletildiğinden, doğal olarak bu Fransız mallarından da cari gümrük tarifesine göre vergi alınmıştır. Oysa Tott, bu durumdan şikâyetçidir. Sözlerine inanmamız gerekirse ona, Kırım Hanı Maksud Giray tarafından, getirecekleri tüm mallar için gümrük vergisinin

73 BOA, D.KFM, 109/34.

74 BOA, D.KFM, 110/125.

75 BOA, D.KFM, 112/3.

%2 oranında sabitleneceği sözü verilmiştir. Bu durumu hatırlatması üzerine Han'ın, Kefe gümrüğünün kendisine ait olmadığını söylediğini aktarmaktadır. Tott'un kafasındaki plan, Fransız mallarını, Hanlık idaresindeki başka bir limandan Kırım'a sokmanın yollarını aramaktır. Halihazırda ise Kefe gümrük memurunca, limana henüz inmiş olan Fransız mallarından vergi tahsilinde, kapitülasyon şartlarının ihlal edilmemesi talebiyle teşebbüste bulunmuştur. Buna karşılık Fransa Hükümeti'nin eğilimi, Karadeniz'de ilk ticarî girişimin, buraya gitmeye hevesli maceraperest tâcirlerle bırakılması yönündedir. Choiseul Dükü, 25 Haziran 1768 tarihli yazısında bunu Tott'a açıkça ifade etmiştir. Ayrıca bunun, aceleyle getirilecek bir konu olmadığı hatırlatılmıştır. Bu safhada hükümetin Tott'tan iki beklentisi vardır: Öncelikle Kırım'da ticaretin doğası, amacı ve diğer tüm hususların rapor edilmesi. İkincisi ise, Tatarlar ile yapılacak bir ticarî antlaşmanın, Osmanlı Devleti nezdinde doğuracağı tehlikelerin neler olabileceğine kafa yorulmasıdır. Ayrıca Kırım Hanlığı hukukunun, daha önce örneği olmayan böyle bir ticarî antlaşmaya müsait olup olmadığı hususunun araştırılması da istenmiştir. Merkezin talebinin ilk kısmını Tott, 1 Ağustos 1768 tarihli raporuyla kısmen karşılamıştır. 29 Ağustos 1768 tarihli mektubunda, Tatar hukukuna dair hususları ise araştırmaya devam edeceğini yazmıştır.⁷⁶

Tott, ticaret hususundaki gelişmeler ve izlenimlerini, 1 Ağustos 1768 tarihli ayrıntılı raporuyla Fransa Hükümetine sunmuştur.⁷⁷ Bu raporu, daha önce talebi üzerine İstanbul'dan Kefe'ye gönderilen ve buradaki araştırmalarının ardından iki gün önce Bahçesaray'a dönen bir memurun gözlemlerine istinaden kaleme aldığını söylemektedir. Tott'un vurguladığı ilk husus, bu kişinin, Kefe'de avantajlı şekilde *Fransız kumaşı* satmış olmasıdır. İstanbul'da Hollandalılardan Leipzig kumaşları satın alan Rus tüccarın talebinin, Louviers ve Elbeuf bezleriyle,⁷⁸ Fransız tâcirler tarafından Kırım'da karşılanabileceği fikrindedir. Kefe'de uygun bir depo ayarlanması halinde, Fransız kumaş ve çarşafı Rusya'nın güney eyaletlerine doğrudan satılabilecektir. Zaten sağlam Fransız yünlü kumaş ve çarşaflarını, İstanbul'dan almaktan daha avantajlı olacağından Kefe'de Rus tüccarın rağbet edeceği kanaatindedir. Üstelik, *Rus kürkleri* ile Fransız kumaşlarının takası, sonra da bunun Türklere satılmasıyla çifte kâr sağlanabilecektir. Ayrıca Çerkeslerin Kefe'ye getirdikleri *balmumu* ile bol miktardaki köy ürünleri de önemli ticarî metallerdir. Keza Kırım'dan gelen *tavşan derileri*, *postları* ve *yünleri* de böyledir. Kefe'de araştırma yapan adamı Tott'a, bu ürünlerin satışından %20 net kâr sağlandığını söylemiştir.⁷⁹

Baron de Tott, Nogaylarla ticaret hususunda ihtiyatlıdır. Onların zengin fakat cimri olduğunu söylemektedir. Bu durumda ticarî faaliyetin asıl sahası, Kefe dolayları ve Asya sahilleri olmalıdır. Buralar tüccara geniş alanlar sunmaktadır. Hatta Trabzon'dan Erivan'a giden kervanlarla ticaretin İran'a kadar uzatılması da mümkündür. Keza Gürcistan'ın merkezi Tiflis yoluyla Hazar Denizi taraflarına da mal sevkiyatı yapılabilecektir. Tott bu son intibai, Gürcü

76 *La Correspondance consulaire de Crimée du Baron de Tott*, s. 140, 166, 168.

77 *La Correspondance consulaire de Crimée du Baron de Tott*, s. 154-156.

78 Louviers, Yukarı Normandiya'daki Fransız komünü, 1681'de burada bir kumaş fabrikası kurulmuştur. Elbeuf ise Yukarı Normandiya'daki kumaş kasabasıdır. Jean-Baptiste Colbert, 1667'de orada bir fabrika kurmuştur (*La Correspondance consulaire de Crimée du Baron de Tott*, s. 154).

79 *La Correspondance consulaire de Crimée du Baron de Tott*, s. 154-155.

Prensi Herakleios'tan Papa'ya mektup götüren bir keşişle yaptığı görüşmeden elde ettiğini söylemektedir. Tott bu raporunda, Kırım'daki gümrüklerde çifte vergilendirme gibi bazı rahatsızlıkları da dile getirmiştir.⁸⁰

Buna karşılık Choiseul Dükü'nün 2 Ağustos 1768 tarihli cevabî yazısında, Tatarlar ile yapılacak bir ticaret antlaşmasının sakıncaları hususunda Tott uyarılmıştır. Türklerin kıskançlığı ve güvensizliğini iki katına çıkaracak böylesi bir antlaşmanın, telafisi mümkün olmayan rahatsızlıklara yol açacağına vurgu yapılmıştır. Bu hususta İstanbul'daki Fransa Büyükelçisi Mösyö de Saint-Priest'in talimatlarına göre hareket etmesi istenmiştir. Fransa'nın bu konudaki tutumunda bir değişiklik yoktur: Daha önce oluşturulmuş statükoyu bozacak hiçbir ticarî antlaşma yapılmayacaktır. Karadeniz'de ticaret yapmak isteyen tâcirler ise teşvik edilecek; bunların serbest dolaşımı ve güvenliklerinin sağlanmasına çalışılacaktır. Choiseul Dükü'nün 24 Ağustos 1768 tarihli yazısında, Kırım'da Fransa tebaası olan iki ticarî işletmeden bahsedilmektedir. Gümrük konusunda ise Fransızların görüşü, mevcut antlaşmaların, tüccara mallarını taşımak istedikleri limanlar hususunda tam bir özgürlük tanıdığı yönündedir. Bununla birlikte, Türk ve Tatar gümrük görevlileri arasında uzlaşmanın sağlanması, ortaya çıkması muhtemel talihsizliklerin engellenmesi açısından önemlidir.⁸¹

1768 yılı sonbaharına gelindiğinde, artık Osmanlı-Rus savaşı kesinlik kazanmıştır. Sadrazam Silâhdar Hamza Paşa'nın Rus elçi Obreşkov ile görüşmesinden iki gün sonra, 8 Ekim'de, Rusya'ya savaş ilan edildi ve elçi Yedikule'ye kapatıldı. 19 Ekim'de ise Kırım Hanı Maksud Giray'ın görevine son verilerek, yerine Kırım Giray Han nasb edildi. Bu arada Sadâret makamında da değişiklik oldu. 20 Ekim 1768'de Sadâret mührü Tevkii Mehmed Emin Paşa'ya verildi.⁸² Mutat olduğu üzere Rus memleketine ilk darbe, Kırım Tatarlarının yağma akınıyla vurulacaktı. 1 Kasım 1768'de Kırım Giray Han'a yazılan *nâme-i hümayunda*, “asker-i Tatar ile Moskov keferesini şikest ve memleketlerini yağma vü gâret ve nisa ve sibyanlarını esir” etmesi ferman buyuruldu.⁸³ Nitekim Han, kuzey sınırlarına yakın Kavşan kasabasına giderek karargâhını kurmuş ve hazırlıklara hemen başlamıştı. Bir görevi de savaş ateşini körüklemek olan Fransız Konsolosu Baron de Tott da ordunun peşine takılmıştı.

Bu atmosferde ticarî diplomasi kaçınılmaz olarak geri plana itilmiştir. Ama yine de Tott, fırsat buldukça bu konuya kafa yormaktadır. Nitekim 1768 yılı sonlarında hükümete, “Mémoire sur le commerce de la France dans la Mer Noire et les intérêts politiques de sa Majesté en Crimée” (Fransa'nın Karadeniz'deki ticareti ve Majestelerinin Kırım'daki siyâsî çıkarları hakkında) başlıklı ayrıntılı bir rapor sunmuştur.⁸⁴ Bu raporda, Karadeniz ve Kırım ticareti hususundaki faaliyetleri, bu meyanda Paris'te kurulan şirketi vs. hatırlatan Tott'un görüşü,

80 *La Correspondance consulaire de Crimée du Baron de Tott*, s. 155-156.

81 *La Correspondance consulaire de Crimée du Baron de Tott*, s. 174-175, 185.

82 *Mür'î-ı-tevârih*, II.A, s. 113 vd.

83 Tam da bu tarihlere İsakçı, Kili ve İsmail'den 50'şer, Akkerman'dan ise 30 olmak üzere toplam 180 araba ordu hizmetine tahsis edilmiştir. Kili'den istenen arabalar, Kili İskelesi'ndeki mühimmatın Bender Kalesi'ne naklinde kullanılmıştır (BOA, AE.SMST.III, nr. 212/16673).

84 Baron de Tott'un raporu: *La Correspondance consulaire de Crimée du Baron de Tott*, s. 194-202.

Osmanlı Devleti'nden alınmış mevcut kapitülasyonların, oluşturulmaya çalışılan yeni ticarî faaliyetler için yetersiz kalacağı yönündedir. Onun temel endişesi, Karadeniz ve Kırım'da ticarete atılacak Fransız tâcirlerin güvenliğinin sağlanamayacağıdır.⁸⁵ Bu durumda yeni bir ticarî rota önermiştir. Tott'un, Karadeniz ticaretinde Kırım'a alternatif olarak teklif ettiği yer Abhazyadır. Burası, Asya'yı Karadeniz'den ayıran yarımada da yer almakta ve Kuban nehrinin tüm güney bölümünü kapsamaktadır. Buralarda bol miktarda *balmumu* ve *kereste* olduğunu, dünyanın en iyi *reçinesinin* buradan sağlandığını, ayrıca Taman yarımadası sahillerindeki birkaç liman, kuzeydeki Abaza memleketlerinden gelen mallarla Kırım'ın *tuzunu* takas için uygun bir konumda bulunduğunu ve buralarda Ermeni tüccarla iş yapılabileceğini yazmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Tott'un önerdiği ticaret rotası, İstanbul'dan geçişi zorunlu kılmıyordu. Bunun yerine, Karadeniz'in kuzeydoğu ile kuzeybatı limanları arasında işleyecek bir hat idi. Böylece Hazar Denizi ve İran memleketi ile Leh tarafları ve Macaristan arasında Fransız tüccarın faaliyetine ortam sağlanacağı düşüncesinde idi. Kırım Hanlığı ile doğrudan bir ticarî antlaşma yapılmasının hukukî zeminini de inceleyen Tott, Giray hanedanı açısından aslında antlaşmaya mâni bir durumun olmadığı görüşündedir. Ancak bu şekilde, daha önce Hanlığın yaptığı müstakil bir antlaşma örneği olmadığını, Kırım'ı ilgilendiren antlaşmaların, hep Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya ve diğer devletler arasında yapıldığını ileri sürmüştür.⁸⁶ Hanlık, müzakereye katılacaksa bile bu, ancak Osmanlı Hükümeti'nin izin ve talimatıyla olmuştur. Buna rağmen Tott'un görüşü, doğrudan Han ile ticarî bir antlaşma yapılmasına mâni hiçbir hukukî durumun olmadığı yönündedir. Tott raporunda, Kırım Hanlığı ile Fransa arasında yapılacak böylesi bir antlaşmanın sağlayacağı faydaları da uzun uzadıya anlatmaktadır.⁸⁷ Baron de Tott, Kavşan'dan yazdığı 3 Ocak 1769 tarihli raporunda, sıcak askerî ve siyasi diplomasiden fırsat bularak, Han Kırım Giray ile ticaret hususunu konuştuğunu söylemektedir. Sözlerine bakılırsa Han, Lehistan (Polonya) meselesinin hallinin hemen ardından, konuyla ciddiyetle ilgileneceğine söz vermiştir. Hatta Karadeniz'de Fransız bayraklı gemilerin bulunmasına karşı olmadığını, bunu sağlamak hususundaki teşebbüsü, İstanbul'da bulunduğu sırada başlattığını iddia etmiştir.⁸⁸

Baron de Tott, bütün bu planlarla Kırım Giray'ın ordugâhı Kavşan'da olduğu tarihlerde, Kırım'ın iştah kabartan zengin ticaret pastasından pay alma heveslisi başka bir Avrupalı, tam da bu sıralarda çıkagelmiştir. 23 Aralık 1768'de Kavşan'a ulaşan bu kişi, Nikolaus Ernst Kleemann adlı Habsburglu (Alman) tüccardır.

85 *La Correspondance consulaire de Crimee du Baron de Tott*, s. 195.

86 Tott'un verdiği bu bilgiler hatalıdır. Zira Kırım Hanlığı'nın komşu devletlerle müstakil antlaşmalar yaptığı ve onlara ahidnâmeler verdiği bilinmektedir. Lehistan (Polonya) ile Hanlık arasında bu neviden antlaşmaları da muhtevî arşiv dokümanları Dariusz Kolodziejczyk tarafından neşredilmiştir. Bkz: *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania, International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century). A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, (Leiden and Boston: 2011).

87 *La Correspondance consulaire de Crimee du Baron de Tott*, s. 196-199.

88 *La Correspondance consulaire de Crimee du Baron de Tott*, s. 212-213.

Avusturya: Kırım'da Gözüpek Bir Alman Tüccar Kleemann

Habsburgların, Levant ve genel olarak Osmanlı Devleti'yle ticarete, uzun yıllar kayda değer bir varlık gösteremedikleri, bununla birlikte ticaretten pay alma girişimlerinin, 18. yüzyılın başlarından itibaren arttığı; özellikle 1718 Pasarofça Antlaşması'yla bazı ticarî ayrıcalıklar elde ettikleri bilinmektedir. Takip eden tarihlerde Avusturya idaresinin teşvikiyle, doğu ticaretini canlandırmak için çok sayıda şirket kurulmuş ve çeşitli projeler geliştirmiştir. Ancak bu devletin deniz gücünden yoksun oluşu, güçlü bir tüccar sınıfının olmaması, ticarî geleneğin zayıflığı, sermaye eksikliği, uygun fiyat ve kalitede rekabetçi ürün tedarik edilememesi ve nakliye sorunları gibi nedenlerden dolayı, beklenen ölçüde netice alınamamıştır. Bu durumda iki devlet arasındaki ticaret, büyük ölçüde Osmanlı tebaası tüccarın kontrolünde süregelmiştir.⁸⁹ Pasarofça'yı takip eden yıllarda Avusturya'nın doğu ticaret politikasında dikkat çekici bir husus, Karadeniz'e çıkış için Tuna nehri su yolunu etkin kullanma arayışıdır. Konu hakkındaki araştırmalarda, Tuna nehri ve komşu ülkelerin bir "Habsburg bölgesi" haline geldiğine vurgu yapılmaktadır.⁹⁰ Habsburgların Karadeniz bölgesine yönelik stratejilerinin oluşmasında, Venedik'in Adriyatik Denizi'ndeki ticarî tekellerinin kırılmasının yanı sıra, Doğu Avrupa'da Rusya ile artan siyasî rekabet de belirleyici olmuştur. Dolayısıyla Habsburgların Tuna havzası ve Karadeniz'e ilgisi salt ticarî çıkarlarla değil, aynı zamanda Rusya ile girilen rekabetin de zorladığı bir durumdur.⁹¹

18. yüzyılın ortalarında Habsburg-Prusya çatışması nedeniyle ticaret hususu geri plana düşse de Yedi Yıl Savaşları'nın sonunda, özellikle de II. Joseph'in 1765'te taç giymesinin ardından, ticaret hususunda temkinli de olsa güneye ve doğuya doğru yeni arayışlar başlamıştır. II. Joseph'in vizyonu, Karadeniz ve İstanbul'a mal naklinde Tuna'yı etkin şekilde kullanmak ve bu yolla Tuna Deltası'ndaki limanlara indirilen malları uzak ülkelere de satmaktır.⁹² Ne var ki Tuna nehir yolunun kullanılmasında bazı coğrafi güçlükler vardır ki, bunun başında, Demirkapı girdaplarını geçişteki zorluklar gelmektedir.⁹³ Ama yine de bunlar aşılmaz değildir. Nitekim Avusturya'nın Tuna nehri yoluyla Karadeniz ticaretine girme vizyonunun ilk fiili

89 Ayrıntı için bkz: Numan Elibol, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Avusturya Ticareti*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, (İstanbul: 2003), s. 28-29, 116 vd., 287; Karl A. Roeder, Jr., "Reform and Diplomacy in the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy", *State and Society in Early Modern Austria*, edited by Charles W. Ingrao, Purdue University Press, (Indiana: West Lafayette, 1994), s. 318-319.

90 Bărâmovă, "Nikolaus Ernst Kleemanns Reisen von Wien", s. 67-68.

91 Harald Heppner, "The Habsburgs an the Black Sea Region: A Continental Approach", *Europe and the Black Sea Region, A History of Early Knowledge Exchange (1750-1850)*, eds. Dominik Gutmeyr, Karl Kaser, LIT Verlag, (Zurich: 2018), s. 383.

92 Bărâmovă, "Nikolaus Ernst Kleemanns Reisen von Wien", s. 67-68. Habsburg İmparatorluğu'nun Tuna Nehri/Deltası ve Karadeniz'e yönelik büyük stratejisi, şu doktora tezinde geniş biçimde analiz edilmiştir: V. Wess Mitchell, *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700-1866, A Study in Interstitial Time-Management*, Department of Political and Social Sciences Freie Universität, (Berlin: 2017).

93 19. yüzyıl öncesinde Tuna nehri üzerindeki Demirkapıları, yılın belli mevsimleri hariç, geçmek oldukça güçtü. Bundan ötürü kaynaklarda Tuna'nın, Orta Avrupa'yı Karadeniz'e bağlayan bir ticaret arteri olmadığına vurgu yapılmaktadır. Bkz: M. Emre Kılıçaslan, "XVIII. Yüzyılda Tuna Demirkapısı ve Girdaplar İdaresi", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 25 (Bahar 2010), s. 62.

uygulamalarında olan Kleemann'ın 1768'deki yolculuğunda, nehre uygun gemiler sayesinde Demirkapı girdapları hasarsız şekilde geçilecektir.⁹⁴

Ticaret niyetiyle, Osmanlı Devleti'nden alınan tavsiye mektupları, ferman ve pasaport gibi hazırlıklarını tamamlayan Kleemann, 6 Ekim 1768 sabahı malları Viyana'dan, ticaret şirketine ait bir gemiye yüklemiştir. *Tırpan, demir, lüks eşyalar, keten bezi, Nürnberg menşeli tuhafiye ürünleri ve kâğıt* gibi mallardan oluşan yükün asıl sahibi, Viyanalı tüccar Kont Rüdiger Joseph von Starhemberg'dir.⁹⁵ Kırım Karasu'da ikâmet eden Kyriagos Haçador adlı bir Ermeni de tercüman olarak maiyetine verilmiştir.⁹⁶ Tuna nehri yoluyla Belgrad üzerinden, Karadeniz'in batı sahilindeki Kili'ye ulaşan Kleemann, malları denizyoluyla Kırım'ın Gözleve Limanı'na nakledilmek üzere burada bırakır. Halletmesi gereken ilk iş, Kırım'a giriş ve satış için Han'dan gerekli izinlerin alınmasıdır. Bu amaçla, kiraladığı bir arabayla 20 Aralık 1768'de Kili'den yola çıkar ve üç günlük yolculuğun ardından 23 Aralık öğle saatlerinde Kavşan kasabasına ulaşır.⁹⁷ İlk gece bir Acem Ermeni'nin evinde konaklar. Bucak Tatarları'nın topraklarında ufak bir kasaba olan Kavşan, askeri sefer ve kuzey topraklarına yağma akınları sırasında, Kırım Hanı'nın bir bakıma garnizonu gibidir.⁹⁸ Kleemann'ın niyeti, Fransa Konsolosu Baron de Tott'un tavassutuyla, Kırım Giray Han'dan gerekli izinleri alarak Kırım'a geçmektir. Nitekim Tott'la 24 Aralık 1768'de görüşerek yardım ister. Tott tarafından iyi karşılandığını ve bir Fransız vatandaşymış gibi yardımcı olacağına söz verdiğini yazmaktadır. Fakat aradan dört gün geçmesine rağmen bir ses çıkmamıştır. Bunun üzerine Tott'u bir kez daha ziyaret eder. Bir saatlik konuşmanın ardından Kleemann'ın intibası, Tott'un iyi niyetli olmadığı ve Kefe'yle ticarete yardımdan çok zarar vereceği yönündedir. Anlaşıldığına göre Tott onu, Kırım ticaretinde Fransa'ya bir rakip olarak görmüş olmalıdır. Buna karşılık Kleemann, satmak için getirdiği malların büyük bölümünün demir işlerinden oluştuğunu; bunları sattıktan sonra dönüşte Kırım'dan *kokular, ham deri, balmumu* ve benzeri ticarî meta alacağını söylemiştir.⁹⁹

Tott'un yardımından ümidini kesince, on senedir Han'ın özel doktoru (Hekimbaşı) olan Blanchet'la (babası Sakız adasında Fransız konsolosluğu yapmıştır) yakınlık kurar. Onun tavsiyesi üzerine, Han için hazırladığı hediyeleri saraya gönderir. Bunlar arasında müzik aletleri de vardır. Aynı akşam Han, bunların kullanımı hususunda bilgi vermesi için Kleemann'ı çağırır. O da bu görüşmeyi fırsat bilerek, Kırım Hanlığı'nda serbest dolaşım ve ticaret için bir *ferman* ve *menzilhâme* verilmesini talep eder. Kırım Giray Han, konuyu Hekimbaşı'yla görüşeceğini bildirmiş; iki gün sonra da Kleemann'ın istediği izin belgeleri verilmiştir. Kleemann, 30

94 Elibol, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Avusturya Ticareti*, s. 163 vd.

95 Elibol, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Avusturya Ticareti*, s. 163-167; Bärämoova, "Nikolaus Ernst Kleemanns Reisen von Wien", s. 68.

96 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 3-4.

97 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 43 vd.

98 Kleemann, Kavşan için sadece küçük bir kasaba olmasına rağmen, yine de Ermeni ve Yahudi tâcirlerin burada çeşitli mallar sattıklarını; Bucak Tatarları'nın, ihtiyaçları olan her şeyi buradan satın aldıklarını söylemektedir. Kavşan'ın ayrıntılı betimlemesi için: Kleemanns, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 56 vd.

99 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 45-47.

Aralık 1768 tarihinde Kırım Giray Han tarafından kabul edilmiştir. Bu kabulde Han tüccara, bir daireyi dekore etmek için ayna ve avize gibi bazı eşya sipariş etmiştir. Ayrıca, İstanbul'a gidecek ilk postayla, Sultan'dan kendisi için bir ferman talep edeceğini söylemiş, bir gün sonra da Hekimbaşı bir adamını, ferman almak için İstanbul'a yollamıştır.¹⁰⁰

Kırım Giray Han, 7 Ocak 1769'da Tatar ordusuyla yağma seferi için Kavşan'dan hareket ve Dinyester nehrini geçerken¹⁰¹ Kleemann'ın izin fermanı gelmiştir. Ancak yeteri kadar menzil atı mevcut olmadığından, Kırım'a seyahati biraz gecikmiştir. Nihayet hazırlıklar tamam olunca, Konsolos Baron de Tott'a ve Hekimbaşı'na veda ederek Bender'e doğru yola çıkmıştır. Hekimbaşı'nın dostluğuna teşekkür ederken, Tott için bunu esirgemesi manidardır. Bu arada Kleemann'ın Kili'de bırakılan ticarî malları, Karadeniz kıyısındaki Akkerman'a indirilecek ve oradan gemiyle Kırım'a nakledilecektir. Savaşın hemen öncesinde Bender'e ulaştıklarında, konaklayacak han odası bulmakta zorlanırlar. "Her yer yeniçeriler ve sipahilerle doluydu" diye yazar.¹⁰² Bender'de birkaç Ermeni ve Rum tüccar vardır. Ancak at ve arabaların neredeyse tamamı sefer lojistiğine tahsis edildiğinden, vasıta sıkıntısı burada da kendini göstermiştir.¹⁰³ Güçlkle bir araba bulup, 16 Ocak 1769 tarihinde on arabalık tüccar kervanıyla Bender'den Özü'ye doğru yola çıkarlar.¹⁰⁴ 31 Ocak 1769'da ulaştıkları Özü'den 4 Şubat'ta ayrılarak Kılburun'a geçerler. Burada bir Ermeni'nin evine misafir olurlar. Kılburun'da iki gümrük memuru, Kleemann'ın mallarını kontrol etmek için gelmiştir. Ermeni'yle birlikte gümrüğe giderek, elindeki fermanı gösterdiğini ve onlara "ufak bir hediye" vererek işlerini hallettiklerini yazmaktadır.¹⁰⁵

10 Şubat 1769'da Or'a ulaşırlar. Bu şehrin, Kırım'a açılan kapı olarak kabul edildiğinden, Türklerin buraya *Orkapı* dediğini hatırlatır. Burada güzel bir handa kalırlar. Kervanda olan tüccarın kimisi buradan Kefe yoluna ayrılırken, diğerleri Bahçesaray'a doğru yola çıkar. Dört günlük yolculuğun ardından 14 Şubat 1769'da Karasu'ya ulaşırlar. Şehrin sakinlerinin büyük çoğunluğunun Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerden oluştuğunu, az sayıda Tatar ve Türk'ün de bulunduğunu söylemektedir.¹⁰⁶

Kleemann, ticaret mallarının Kırım'a naklini uzunca süre beklemek zorunda kalmıştır. Bu sırada Kırım Giray Han, 28 Mart 1769 akşamında Kavşan'da beklenmedik şekilde hayatını kaybetmiştir. Kleemann, Han'ın ölümü ve Kavşan'ın isyancı Nogay Tatarlarınca yakıldığı haberinin Karasu'ya ulaştığını söylemektedir. Sadrâzam ve Serdârîkrem Mehmed Emin Paşa ise, Kırım Giray'ın ölüm haberini Büyükçekmece menzilinde iken almıştır. Durumu Sultan III. Mustafa'ya bildiren 6 Nisan tarihli mektubunda, yeni han olarak Devlet Giray'ın

100 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 48-54.

101 Dehérain, *La vie de Pierre Ruffin*, s. 17.

102 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 61-65.

103 BOA, AE.SMST.III, nr. 169/13325.

104 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 67-68.

105 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 74-78.

106 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 79-81.

atanması yönünde görüş beyan etmiştir.¹⁰⁷ Bu sırada Kleemann'ın Karasu'da sıkıntılı bekleyişi sürerken, 4 Nisan 1769'da Ermeni tercümanı Kyriagos, onun para cüzdanının yanı sıra ferman, sözleşmeler, talimatlar, kambiyo senetleri ve diğer evrakını çalmıştır. Bunları geri alabilmek için Bahçesaray'a giderek, oradaki Fransız konsolosluk temsilcisi Jérémie'den yardım istemiştir.¹⁰⁸ Onun yardımıyla Kırım'daki Kaymakam ve Müftü ile görüşerek bu hırsızlık olayı çözülmüş ve savaş şartlarında olmasına rağmen tüccarın mağduriyete uğramaması sağlanmıştır.¹⁰⁹ Hırsız Kyriagos'un mahkemeye getirilerek yargılanması ve davanın sonuçlanmasının ardından, Kırım'daki kadılara, Nâzıra, Karasu Ağasına ve Kefe Paşasına hitaben durumu bildiren yazılar gönderilmiştir.¹¹⁰ Hırsızlık sorununu halledebilmek için dokuz gün Bahçesaray'da, kendisine çok iyi muamele edilen Fransız Konsolosluğu'nun konağında kalan Kleemann ve Yahudi tercümanı, 18 Nisan 1769'da yeniden Karasu'ya dönmek üzere bir öküz arabasıyla yola çıkmıştır.¹¹¹

Gözleve Limanı. Kleemann, Karasu'da beklerken, ticaret mallarının Gözleve Limanı'na geleceği haberini almıştır. Malları karşılamak üzere tercümanını oraya göndermiş, kendisi de Bahçesaray'a doğru yola çıkmıştır. 24 Nisan 1769'da Bahçesaray'da iken, malların geldiği haber verilmiştir. Haber karşısındaki duygularını, “bu mutlu haberin neden olduğu sevinç ve içsel tatmin, böyle bir deneyim yaşamayalı uzun zaman olduğundan daha da belirgindi; beni daima uykusuz bırakan endişeler kısmen giderilmişti” diye ifade etmektedir. Yahudi tercümanın Paskalya kutlamasından ötürü, malları biraz gecikmeli olarak teslim alırlar. Ancak tercümanın, nakliyatla görevli damadının, malların bir kısmını satılmak üzere Kili, Kavşan ve Bender'de bırakması tüccarın canını sıkıştır. Kleemann, bu mallardan satılanların parasını tahsil etmesi, satılmayacakları ise getirmesi için Kyriagos'u gemiyle oralara göndermiştir. Gözleve Limanı'na gelen mallar, ancak gümrük vergisi ödenmiş olması halinde teslim alınabilmektedir. Kleemann'ın müteveffa Kırım Giray Han'dan aldığı ferman, onun vefatı üzerine geçersiz kalmıştır. Gözleve gümrük memuruna, yolculuğu boyunca çeşitli ödemeler yaptığını, ayrıca müteveffa handan vergi muafiyeti alabilmek için de önemli miktarda hediyeler verdiğini söylemiştir. Kleemann, Gözleve gümrük müdürüyle, Fransız tüccara uygulandığı şekilde %3 gümrük vergisi üzerinden ödeme için pazarlık yaptığını aktarır. Bu arada Gözleve'ye, yeni han Devlet Giray tarafından tayin edilen bir kaymakam gelmiştir. Neticede, nakit parası yeterli olmadığından buradaki Yahudiler ve Hıristiyanlardan yüksek faizle borç para alarak gümrük vergisini ödeyip, mallarını limandan çekebilmiştir.¹¹²

107 BOA, TS.MA.e, nr. 516/16.

108 Kırım'da doğmuş bir Fransız olan Bay Jérémie, burayla ilgili mükemmel bilgiye sahiptir. Kleemann'ın Kırım hakkındaki anlatımları, gözlemlerinin yanı sıra büyük ölçüde ondan aldığı malumata dayanmaktadır (*Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 125-126).

109 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 89-98. Kleemann'ın soyulması hadisesi, Kırım Hanlığı mahkemelerinde adalet dağıtılmasına bir örnek olarak değerlendirilmiştir. Bkz: Natalia Królikowska-Jedlińska, “Foreigners in front of the Crimean Khan's Courts in the Seventeenth and Eighteenth Centuries”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Sayı: 16 (Ankara 2015), s. 149-150.

110 Bu yazının bir sureti: Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 98-99.

111 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 99.

112 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 104-109.

Gözleve Limanı'ndan mallarını teslim alan Kleemann'ın planı, bunları Karasu'ya götürerek orada satmaktır. Ancak yolların, Kefe'ye giden ve sık sık kargaşa çıkaran Türklerle dolu olduğunu söylemektedir. Bu arada onu Rus casusu zanneden üç yeniçerinin saldırısına uğradığını; onlara bir Alman tüccar olduğunu söylemesine rağmen inandıramadığını; ancak onu tanıyan birkaç Tatar ve Yahudi tüccarın dükkânlarından çıkarak müdahale etmeleriyle kurtulabildiğini yazmaktadır. Kendisini, "Pâdişâh ve Han fermanıyla ticaret yapan bir Alman tüccar" olarak tarif etmektedir. Yollar güvensiz olmasına rağmen 29 Mayıs 1769'da, uşağıyla birlikte Karasu'ya gitmek üzere yola çıkmış, ertesi gün oraya ulaşmıştır.¹¹³

Karasu'da Ticaret. Mallarını Karasu'ya nakleden Kleemann, burada pazar yerinde bir hangar ayarlamıştır. Malları düzenlemek ve satışta yardımcı olması için, tercümanına ilaveten iki Ermeni'yi de işe almıştır. Burada toptan satış yapmaktadır. Kalabalık Nogay Tatarlarının peşin parayla iyi alışveriş yaptığını, ancak onların hırsızlığını önlemek için büyük dikkat gerektiğini söylemektedir. Karasu çarşısına gelen Türk askerinin neden olduğu kargaşa ve tedirginlikten ötürü, bazı tüccarın ortalıktan kaybolduğunu söylemektedir. Tatarlar ve diğer başka tüccarla yaptığı alışverişle ünü kısa sürede yayılmıştır. Hatta "Kırım'ın her yerinde en zengin tüccar olarak görüldüm" demektedir. Gün boyunca yapılan satıştan kazandığı parayı (*beşlikleri*) akşam saymak için katibinden yardım istediğini, fakat onun buna yanaşmadığını söyler. 1769 Haziran ayı boyunca, Kefe'deki ana orduya katılmak üzere Gözleve ve Balaklava'dan gelen askerler, Karasu'dan geçmektedir. Onlar henüz maaşlarını alamadıklarından çoğunun parasız olduğunu; beraberlerinde getirdikleri *peynir* ve *tereyağı* gibi ürünleri burada satmaya çalıştıklarını yazmaktadır. Satıştan kazandığı parayı nasıl muhafaza edeceği de sorundur. Önce bir Ermeni kilisesine giderek burada biriktirmeye çalıştıysa da, rahiplerin parayı kiliseden çıkarmasını istemeleri üzerine güvenli ve sağlam bir hana yerleşmiş; parasını ise iki şâhit huzurunda yerli bir tüccara emanet bırakmıştır. Karasu Ermenilerinden bazılarının, peşin ödeme yapmayıp, satıştan sonra ödeme yapmak üzere borç yazdırdıklarını aktarır. Bu sırada Karasu'da, savaş şartlarının eseri huzursuz ve güvensiz bir iklim vardır. Bunun için Kleemann, dükkânını kapatmış ve evde kalmayı tercih etmiştir. Bahçesaray'da daha güvende olacağını düşünerek, Karasu'daki malların satış işini tercümanın damadına emanet edip, 8 Haziran 1769'da Bahçesaray'a geçmiştir.¹¹⁴

Daha önce oraya gönderdiği malların çok avantajlı satışından sağlanan nakit parayı almış, ardından da bıraktığı parayı ve yeterince hızlı satılmayan mallarını aramak için Gözleve'ye gitmiştir. Burada uzunca süre, 82 gün, kaldıktan sonra yeniden Bahçesaray'a dönmüştür.¹¹⁵ Ancak kargaşa ve kaosun hâkim olduğu Kırım'da genel durum, ticaret için hiç de uygun değildir.

Kırım'da Kaos, Kefe'de İsyan

Rus savaşına katılacak Osmanlı askeri Kefe'de toplanmaktadır. Binlerce askerin burada

113 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 110-111.

114 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 111-115.

115 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 115.

yığılması, Kırım'da ciddi güvenlik sorunlarına sebep olmuştur. Kleemann, Kefe'den çevreye dağılan asker kaçaklarının güvenliği tehdit ettiğini söylemektedir. Hatta sözlerine inanmamız gerekirse, asker kaçaklarından bazıları, Kırım limanlarında bekleyen gemilere binerek, kaptanları Rumeli ve Anadolu'ya gitmeye zorlamıştır. Gözleve'deki halk, asker kaçaklarını kasabadan kovmuştur. O zamana kadar Kırım'daki en sakin şehir olan Bahçesaray bile tehlikeli hale gelmiştir. Gece gündüz sokaklarda dolaşan silahlı asker kaçakları, evlere girmeye çalışarak para ve erzak talebiyle halkı rahatsız etmektedir. Konsolosluğun evi bile tehlikededir. Oraya yerleşen bir tüccar, ateş açılması üzerine ancak pencereden bir torba *beşlik* atarak saldırganları dağıtabilmiştir. Kaymakam ve diğer görevlilerin çabası, Kırım'da güvenliği sağlamada yetersiz kalmıştır.¹¹⁶

Kefe'de durum daha fenadır. Kleemann, on binden fazla askerin uzun süredir burada kalıyor olmasının şehirdeki sıkıntıyı arttırdığını, İstanbul'dan erzak, para, cephane vs. getiren gemilerin fırtınadan battığı iddia edildiğini aktarmakta; “Kefe'de ne para ne ekmek ne çadır ne de başka bir ihtiyaç maddesi bulabildiler” demektedir. Tâcirler dükkânlarını boşaltmak zorunda kalmış, evlerde ve sokaklarda birkaç insan öldürülmüştür. Sonunda şehirde isyan patlak vermiştir. Maaşlarını alamayan ve ekmek bulmakta sıkıntı çeken asker, bu durumun, kumandanlarının hatasından kaynaklandığını düşünmüş; karargâha kapanmış ve her şeyi yağmalamışlardır. Nihayet başkomutanları bir paşayı ve bir ağayı katletmişlerdir. Ekmekçibaşısı ise zincire vurulmuştur.¹¹⁷ Kleemann'ın bu anlatımı, büyük savaşın arifesinde kaos ve kargaşaya teslim olmuş kadim bir liman kentinde yaşananların, Kırım'ın bir başka ticaret merkezi olan Karasu'da ticarete ket vuran nasıl bir hâletiruhiyeye sebep olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir. Alman tüccarın anlattığı, Kefe Ordu Ağası olan Arabacıbaşısı-yı sâbık Hacı Ahmed Ağa'nın katli hadisinin ayrıntısı ise, bölgeden İstanbul'a ulaşan resmî raporlardan öğreniyoruz. Bu konuda önce Sadrâzam ve Sedârîekrem Mehmed Emin Paşa'nın 3 Temmuz 1769 tarihli mektubu gelmiş; birkaç gün sonra ise, olaylar sırasında Kefe'de bulunan ve henüz dönen Sadrâzam'ın Çukadarı Mustafa Ağa'nın 7 Temmuz tarihli mufassal tahrîratı ulaşmıştır. Söz konusu evrakta yazılanlara göre Kefe'deki hadisenin ayrıntısı özetle şöyledir:

Kefe'de bulunan Yeniçeri tâifesi, Başdeğirmen adlı mahalde toplanıp kâh ordunun Kefe'den dışarı çıkması, kâh *bahşiş* ve *postal-bahâ* talebiyle ve “kâh Ordu Ağası tashih için vürud edenlerden üçer dörder yüz kuruş almadıkça tashih etdirmediklerinden başka üç nefer Serdengeçti Ağamız dahi zâyi’ olmakla gerek ağaların ve gerek Ordu Ağası mumailiyhin ahz eylediği

116 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 115. Ordudan firar sadece Kırım'a münhasır olmayıp, yaygın bir sıkıntı kaynağıdır. Sadrâzam ve Sedârîekrem Mehmed Emin Paşa, Bender'den gönderdiği 3 Temmuz 1769 tarihli mektubunda bu duruma işaret etmiştir. Yazdıklarına bakılırsa Yeniçeri ordusundan geceleri ikişer üçer bin adam kaçarak, çevredeki Tatar köylerinde türlü rezilliklere tevessül etmektedirler. Buna karşılık Yeniçeri Ağası otoriteyi sağlamaktan acizdir. Öyle ki bazı edepsizler Ağa'nın yüzüne karşı küfretmişlerdir. Bunun üzerine onu görevden alarak yerine, Bender Ordu Ağası Süleyman Ağa'yı getirmiştir (BOA, TS.MA.e, nr. 516/65).

117 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 116-117.

akçenin talebi bahanesiyle"¹¹⁸ baş kaldırarak, Ordu Ağası'nın oturduğu eve saldırmışlardır. Ordu Ağası kaçarak Kefe Seraskeri Vezir İbrahim Paşa'nın sarayına sığınmıştır. Peşinden giden kalabalık saraya varıp, Paşa'nın yanındaki Ağa'ya kılıçla hücum etmişler; karşı koymak isterken Paşa'nın eli yaralanmış, ayrıca sağ tarafına da yatağan bıçağı isabet etmiştir. Sonra neferden biri Vezir İbrahim Paşa'ya tüfek doğrultup atmak istemiştir. Bunun üzerine içlerinden bazıları, "bir vezîre tüfenk atılır mu elini çek" diyerek mâni olmuşlardır. Paşa aradan çekilince, bu defa Ordu Ağası'na saldırarak kılıç ve bıçakla katletmişlerdir. İbrahim Paşa'nın bir miktar mal ve eşyasını da yağmalamışlardır. Maktûlin yerine Kefe Ordu Ağalığı vazifesine Zağarcıbaşı Çelebi Ağa tayin edilmiştir. Ayrıca Kefe ordusu için tophane mühimmatı, cephane ve zahireye ilaveten 25.000 kuruş da para gönderilmiştir. Çukadar Mustafa Ağa'nın raporuna göre Kefe'de toplanan ordu neferinin sayısı 35-40 bine ulaştığı gibi, buraya asker nakli de devam etmektedir. Bu kalabalık ordunun iaşesi başlı başına sorundur. Bir yıl önce Kırım'da kıtlık yaşandığından zahire sıkıntısı vardır. Dolayısıyla Kefe ordusunun iaşesi, Anadolu yakasından getirilecek zahireye muhtaçtır.¹¹⁹

Rusların Hotin Kalesi'ne saldıracaklarına dair haberler alınırken, Kefe'de yaşanan son hadiseler, Kefe ordusunun Orkapı'ya naklini acil hale getirmiştir. Bunun için Kırım'ın her yerinden arabaların bu işe tahsisi emredilmiştir. Bu durum halkı zora sokarken, Kefe'ye biraz erzak sevkiyle sükûnet nispeten sağlanmıştır. Kleemann'ın satışları takip için Kili ve Akkerman taraflarına gönderdiği tercümanı 19 Haziran 1769'da dönmüştür. 20 Haziran'da, Rusların Orkapı'yı geçerek Nogay Tatarlarına saldırdığı şâyiası Bahçesaray'da paniğe neden olmuştur. Tâcirler dükkânlarını hemen kapamış, herkes sağa sola dağılmıştır. "İki saatten kısa bir süre içinde Bahçesaray kendi haline terk edilmiş ve kimsesiz bir hale gelmişti" diye yazmaktadır. Parasını kilere saklayan Kleemann beklemeye karar vermiştir. Kısa süre sonra bu haberin asılsız olduğu anlaşılınca da, Kırım'daki genel endişe ve panik hali sürmektedir. Fransız Konsolosluk elemanı Jérémie ile birlikte Hansaray'da görüştükleri Kaymakam ve Müftü bunlara, Gözleve'ye gitmeleri ve oradan gemiyle Akkerman'a geçmelerini tavsiye etmiştir. Bu arada parasız kalan Müftü, Jérémie vasıtasıyla Kleemann'dan 1.000 kuruş borç para istemiştir. Parasının onda güvende olacağını düşünen Kleemann ertesi gün Müftü'nün isteğini yerine getirmiştir. Müftü bu borcu, tüccarın Viyana'ya dönmesinden altı ay sonra ödeyecektir.¹²⁰

25 Haziran 1769 tarihinde, Kefe'deki Türk askerinin tamamının Orkapı'ya doğru ilerlediği haberi alınmıştır. İki gün sonra Kleemann, Bahçesaray'dan Karasu'ya harekete geçmiştir. Yolda elli kişilik bir Türk asker kaçağı grubuna rastlamışlardır. Aynı gün ulaştığı Karasu'yu neredeyse terk edilmiş halde bulmuştur. Parasını emanet bıraktığı tüccar ona, parayı geri alması hususunda ısrar etmesine rağmen, bir süre daha emanette kalmasının uygun olacağını düşünmüştür. Zira Türk ordusunun geçişinin ardından Kırım Hanlık hükümeti yolların güvenliğini sağlama hususunda tedbirler almış olsa da güvenliğin henüz tam olarak sağlanamadığını söylemektedir.¹²¹

118 Katil bahanesi Sadrâzam'ın mektubunda, "Hacı Ahmed Ağa'nın askerî tâifesiyle hüsn-i imtizacı olmayup kendüden dilgir olduklarına binâen" şeklinde açıklanmıştır (BOA, TS.MA.e, nr. 516/66).

119 BOA, TS.MA.e, nr. 516/66, 517/5.

120 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 117-122.

121 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 123-124.

Sonbahar Hüzünü: Tâcirler Kırım'dan Ayrılıyor, Diplomatik Misyon Çöküyor

1769 sonbaharı yaklaşırken Kırım'da, bütün saatler beklenen büyük savaşa ayarlanmıştı. Tâcirler, kalan son malları hemen ellerinden çıkarıp, bölgeyi terk etme telaşındaydılar. Artık söz silahların olacaktı. Böylesi bir atmosferde ticarî diplomasi söz etmek mümkün değildi. Zaten Fransız diplomatik misyonu, Tott'un İstanbul'a dönüşünden sonra fiilen çökmüştü. Kefe'deki birkaç Fransız tüccar şehirden ayrılırken Alman Kleemann, dağınık görünen işlerini toplama ve bir an önce Kırım'ı terk etme arayışındaydı.

Kleemann, Fransız konsolosluk görevlisi Jérémie'nin teklifiyle, Kefe'ye geçip buradan gemiyle İstanbul üzerinden dönmeye karar vermiştir. Bu kararı almasında, Boğdan ve Eflak taraflarındaki savaş hali ve Rusların saldırı tehdidi etkili olmuştur. Karadeniz yolculuğu sırasında yardımcı olması için 70 kuruşa bir Yahudi hizmetçiyi de yanına alacaktır. 3 Ağustos 1769'da son kez Bahçesaray'dan ayrılan Kleemann, Akmescid'de bir gece konaklayıp Karasu'ya geçer. Bu arada Kefe yolunun güvenli olup olmadığı hususunda tereddüdü sürmektedir. Durumu araştırmak üzere tercümanını Kefe'ye gönderir. Kefe Ekmekçibaşısı olan Ermeni'yle birlikte dönen tercüman, yolların ve Kefe'nin güvenli olduğu bilgisini verir. Satılmayan ve Jérémie'nin adamlarından birine teslim etmeye karar verdiği mallarının bir dökümünü yaparak, 20 Ağustos 1769'da Karasu Kadısı Abdurrahman Efendi'ye kaydettirir. 20 Ağustos 1769'da Karasu'dan ayrılan Kleemann, bir gün sonra 21 Ağustos'ta Kefe'ye ulaşır. Burada geçirdiği ilk geceyi şöyle anlatır: “Şehirdeki en iyi pansiyonlardan biri olan Dervişin Hanı'nda kaldım. Orada, şikâyet etmeye hiçbir nedenim olmayan birkaç Türk vardı. Odama yakın konaklayan köleler için durum farklıydı. Onlar bir Yahudi'ye aittiler ve birbirlerine zincirleşmişlerdi. Bütün gece zincirleriyle korkunç sesler çıkaran bu köleler, altı Kalmuk ve bir Moskov'dan oluşuyordu.” Han'da boş ve daha geniş bir oda tutarak bu can sıkıcı durumdan kurtulmuştur.¹²²

Kefe'ye varınca, Kırım'ın genelinde yaygın olan pireler ve farelerden kurtulduğunu söyler. “Dünyada hiçbir ülke, bu haşereden bu kadar etkilenmemiştir” diye yazar. Kısa süre önce Kefe'den ayrılan Osmanlı ordusu, Orkapı'ya ordugâh kurmuştur. Ancak alışveriş için hâlâ Kefe'ye binlerce Türk'ün geldiğini söylemektedir. Kleemann, Kefe'de kaldığı üç hafta boyunca iyi satışlar ve büyük alımlar yapmıştır. İstanbul'da veba salgını olduğu haberini aldıklarını şu sözlerle aktarır: “Kefe'de iken aldığımız ilk haber, vebanın İstanbul'da ortalığı kasıp kavurduğu ve çok sayıda sakinini alıp götürdüğüydü.”¹²³

7 Eylül 1769'da Yenikale tarafından gelen Osmanlı filosu limana demir atar. 60-70 büyük savaş gemisi, fırkate, kadirge ve diğer gemilerden oluşan filo, şehri birbiri ardına birkaç top atışıyla selamlar, şehirden ise daha fazla sayıda atışla karşılık verilir. 13 Eylül'de Jérémie, Bahçesaray'a dönmek üzere veda eder. Kefe'den çıkmanın yollarını arayan Kleemann, limandaki birkaç ufak ticaret gemisinden birinin kaptanından, “bir köpek kulübesine” benzettiği bir oda kiralamak ister. Fakat iki direkli bu gemiyle Karadeniz'i geçmeye cesaret edemez. Nihayet

122 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 125-133.

123 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 133-134.

30 Eylül 1769 tarihinde, Kefe Limanı'ndan yelken açan Osmanlı donanmasıyla İstanbul'a doğru yola çıkar.¹²⁴

Bu arada, Kırım Hanlığı nezdindeki Fransa diplomatik misyonu çökmüş, Kefe'deki son Fransız tâcirler dükkânlarını kapayıp gitmişlerdir. Kleemann Kefe'ye vardığında, burada henüz ufak hacimli iş yapan birkaç Fransız ticaret şirketinden söz etmektedir. Bunlar *Guillaume Laporterie & compagnie, Marin & fils ve Dalbour & fils* (*Guillaume Laporterie ve şirketi, Marin ve oğlu ve Dalbour ve oğlu*) adlı şirketlerdir. Büyük ihtimalle hepsi Marsilyalı olan bu şirketlerde birer postacı ve kâtip görev yapmaktadır. Toptan satışını yaptıkları ticarî meta olarak kahve, şeker, tütün, keten, kumaşlar, Anadolu mamulü atlas, kâğıt ve pamuklu ürünler vardır. Ciroları 30.000 *piastre*¹²⁵ geçmekte ve net kârları %30-40 civarındaydı. Bunlar, savaşın hemen öncesinde 1769'da malları çabucak elden çıkararak Kefe'yi terk etmişlerdir.¹²⁶

Kleemann, savaş ikliminin müsait şartlarında yaptığı kârlı satışların ardından Kırım'a veda ederken, geleceğe dair umutlu ve iyimserdir. Alman tâcirlerin buralarda, çok kazançlı bir ticaret ağı kurmasının hiç de zor olmadığı kanaatindedir. “Koşullar bizim için daha uygun olamazdı” diye yazar. Zira hemen hemen tüm ticarî mallar ellerinin altındadır ve bunları ilk elden temin edebilmeleri; ayrıca malların Karadeniz'e naklinde kullanılan Tuna Nehri'ne sahip olmaları büyük avantajdır. Nehir yolunun tehlikeli olduğu düşünülürse, karayoluyla İsmail ve Kili'ye mal boşaltmak, yine karayoluyla Akkerman'a taşınacak malların, buradan iyi bir gemi ve müsait rüzgârla iki günde Kırım'a nakledileceği görüşündedir. Üstelik malların bir kısmı, doğrudan İstanbul'a ve oradan da Trieste ve Venedik'e bile gönderilebilir. Keza Akkerman'dan Boğdan ve Eflak taraflarına mal sevk edilebilecektir. Kırım'da ihtiyaç duyulan mallar arasında *demir* başta gelmektedir. Ancak peşin alışverişin nadir olması sorundur. Ona göre, Karadeniz ve Kırım'da ticarete dair şu hususlar göz önünde bulundurulmalıdır: 1) Orkapı tarafında yerleşik Nogay Tatarlarının çok parası vardır ve iyi alımlar yapmaktadırlar. Üstelik onlardan hatırı sayılır miktarda gri ve siyah kuzu postu, öküz ve at postu, at kılı, balmumu, tereyağı ve diğer mallar alınabilir. 2) Çerkesya taraflarının ekseri sakinleri pagan inancındadır. Buralara seyahat tehlikelidir. Ticaret için sıklıkla Kefe'ye gelirler. Atlar, tavşan, at ve tilki derileriyle balmumu, bunların başta gelen ticarî metalleridir. Ayrıca güzel kızlarını da satarlar. 3) Rusya ve Astrahan taraflarından Kırım'a bir miktar güzel kürk getirilir. 4) Gürcistan taraflarında ise bol miktarda ipek, ince yün ve deri ticareti yapılmaktadır. Bu durumda Kleemann'ın kanaati, Alman tâcirler tarafından şu malların ticaretinin kolaylıkla yapılabileceği yönündedir: Kürkler, kumaşlar, kadifeler, altın ve gümüş işlemeli kumaşlar, satenler, ipek ve yünlü kumaşlar, ketenler, müslinler (pamuklu dokuma kumaş), ayna, boyalar, özellikle kırmızı ve çivit, şap, Brezilya ve Campeche ahşabı, gomalak (reçine), pirinç, şeker, kahve, tütün, bükümlü ve bükümsüz pamuk,

124 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 143-144, 153.

125 *Piastre*: Değerinde bazı belirsizlikler olmakla birlikte Batılıların, Levant ticaretinde Osmanlı sikkesi *kuruşa* karşılık olarak kullandıkları terimdir (*Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt: 2, Editör: Halil İnalçık-Donald Quataert, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, s. 847).

126 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 237-238; Bilici, *La politique française en mer Noire*, s. 90.

anason, kükürt, afyon, sakız, yapay kokular, kâğıt, kuruyemiş, kalay, demir ve demir eşyalar, çelik, cıva ve çeşitli Nürnberg ürünleri. Bunlara karşılık Kırım'dan balmumu, tereyağı, kuzu postu, kürkler, deri, atlar, köleler vb. alınabilir.¹²⁷

Alman Kleemann 1769 yaz ayları boyunca Kırım'da kârlı satışlarla cüzdanını kabartırken, körükledikleri savaş ateşinin ortasında kalan Fransız diplomatik misyonunun gündeminden, ticaret hususu neredeyse tamamen çıkmıştı. Kavşan'da Kırım Giray Han'ın ordugâhında bulunan Baron de Tott, Kırım'da fiilen bir konsolos olarak değil de büyükelçi gibi davranmıştır. Hatta görevinin resmen tam yetkili büyükelçiliğe yükseltilmesini talep ettiği, ancak Choiseul Dükü tarafından bu talebin reddedildiği, bundan dolayı da hayal kırıklığına uğradığı; yerine Tercümanı Pierre Ruffin'i bırakarak Kırım'dan ayrılmak istediği ve bu isteğini Paris'e de iletildiği belirtilmektedir.¹²⁸ Onun beklediği fırsat, Kırım Giray Han'ın 28 Mart 1769'da beklenmedik ölümüyle ortaya çıkacaktır. Yeni Han Devlet Giray, konsolosluk göreviyle Tott'un kalmasını istemeyecektir. Nisan 1769 başı itibarıyla Kırım'da görevi sona eren ve yerini Tercüman Ruffin'e bırakan Tott, İstanbul'a hareket edecektir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi Tott'un, sıradan bir konsolostan öte, savaş çıkarma misyonuna sahip bir casus gibi görülmesi, bazı Osmanlı devlet adamlarının tepkisine neden olmuştu. Bununla birlikte, Kırım'da Fransız konsolosu istenmediğine dair ilkesel bir tutum olduğu söylenemez. Nitekim İstanbul'daki Fransa Büyükelçisi Comte de Saint-Priest, 17 Nisan 1769'da Ruffin'e gönderdiği mektupta, onun, Kırım'da Fransa Kralı'nın temsilciliğini sürdüreceğini bildirmişti. Buna Osmanlı makamlarının itirazı da olmamış; başlangıçta Devlet Giray'ın tavırları soğuk ve dışlayıcı olsa da sonrasında o da ses çıkarmayacaktır.¹²⁹ Bununla birlikte, Kırım Giray'ın ölümünün ardından ortaya çıkan yeni durumun Osmanlı Hükümeti'ne, Fransa'nın Kırım'daki ticarî projesini engellemek için bir fırsat sağladığı yorumu yapılmaktadır. Zaten Louis de Valz'ın şirketi, İstanbul Büyükelçisi Saint-Priest'in etkili korumasından yoksun olduğundan ve Marsilyalıların da isteksizliğinden ötürü Karadeniz'de hiçbir vakit boy gösteremeyecektir.¹³⁰

1769 yılı sonbaharına gelindiğinde, savaş rüzgârının yakıcı alevi tüm Kırım topraklarında iyiden iyiye hissediliyordu. Misyonunu tamamlayan Baron de Tott çoktan kapağı İstanbul'a atmış; Kefe'deki son birkaç Fransız tüccar da şehri terk etmişti. Han Devlet Giray'ın peşine takılan Fransız temsilci Pierre Ruffin ise Eylül 1769'da Boğdan memleketinde, yakalandığı dizanterinin pençesinde kıvranıyordu. Tedavi ve istirahat için kaldığı Yaş şehrinin, Osmanlı ordusunun bozgununun ardından Rus işgaline uğraması an meselesiydi. Prut'u geçmeyi denediysede, bozgun halinde kaçan Osmanlı ordusu tarafından bütün sallar yakıldığından, karşıya geçmeyi başaramayacak; nihayet Yaş'a geri dönecek ve orada Eylül sonunda Ruslar'a esir düşecektir.¹³¹

127 Kleemann, *Voyage de Vienne a Belgrade*, s. 238-242.

128 Dehérain, *La vie de Pierre Ruffin*, s. 19-21.

129 Dehérain, *La vie de Pierre Ruffin*, s. 23-24.

130 Bilici, *La politique française en mer Noire*, s. 90.

131 Dehérain, *La vie de Pierre Ruffin*, s. 28 vd.

Sonuç

Bu araştırmada, fiilen 1769'da başlayan Osmanlı-Rus savaşının hemen öncesinde, Kırım yarımadasındaki ticarî ahvale dair genel bir manzara resmedilmeye çalışılmıştır. Kefe şehri ve limanı, Kırım'da ticaretin ana merkezi olma vasfını korumaktadır. Burası idarî yönden Osmanlı Devleti'nin bir parçası olduğundan, ticarî organizasyon da buna göre yapılandırılmıştır. *Kefe ve Tevâbii Nezâreti Mukâtaası* adıyla örgütlenen ve çeşitli alt birimlerden oluşan yapı, mâlikâne statüsündedir. Mâlikâneciler İstanbul'da oturmakta ve mukâtaa bir *nâzır* tarafından idare edilmektedir. Sultan III. Mustafa'nın saltanatındaki uzun barış döneminde, mukâtaa sisteminde zamanla kronikleşen birtakım yapısal sorunların tezahürleri, Kırım'da da görülmektedir. Kastedilen sorunların neler olduğu ilgili kısımda tartışılmıştır.

Karadeniz'in kapalılığı durumu sürmekte, buna karşılık yabancı devletler, bu denizde ve Kırım'da doğrudan ticaret yapmanın yollarını aramaktadır. Fransa, bu devletlerin başında gelmektedir. Fransa'nın Kırım konsolosu olan Baron de Tott'un, buradaki ticarî diplomasi faaliyetlerine bütüncül bakıldığında görülen, Fransa açısından kesin bir başarısızlıktır. Bir yandan Kırım Hanlığı ile doğrudan ticaret antlaşması yapmanın yolları aranırken, aynı zamanda Osmanlı-Rus savaşının kıskırtılması, çelişkili bir durumdur. Nitekim savaşın başlamasıyla birlikte, Kefe'deki birkaç Fransız tüccar yarımadayı hemen terk ettiği gibi, hanlık nezdindeki diplomatik misyon da bir bakıma çökecektir. Resmen savaş ilanı öncesinde Karadeniz ve Kırım'da Rus tüccarın etkin varlığı, yol izinlerini muhtevî arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Öte yandan Rusya'nın Karadeniz'e kendi bayrağıyla çıkma emeli, ancak savaş sonrasında mümkün olmuştur. Bölgede ticaretten pay almak isteyen bir diğer batılı güç de Avusturya'dır. Tuna Nehri-Kili-Kavşan ve Orkapı güzergâhından Ocak 1769'da Kırım'a ulaşan Alman tüccar Kleemann'ın kaleme aldığı hatırat, yarımada'nın Osmanlı idaresindeki son zamanlarını çarpıcı şekilde resmetmektedir. Karşımızda, iç burkucu ve hüznü bir sonbahar manzarası vardır. Savaşın başlamasıyla birlikte Kırım, büyük ölçüde kaos ve kargaşaya teslim olmuştur. Kefe'de toplanan kalabalık Osmanlı ordusundaki disiplinsizlik ve yaygın asker kaçakları, güvenliği tehdit etmektedir. Savaşın başlamasıyla birlikte, Kırım'ın Rus işgaline uğrayacağı söylentisi, 1737 işgalini hatıra getirmiş olsa gerek, tam manasıyla paniğe sebep olmuştur. Böylesi bir iklimde ticaret kolay iş değildir. Nitekim Kefe ve Karasu'daki az sayıda yabancı tüccar, birer birer kepenk kapayarak Kırım'ı terk etmişlerdir. Ağustos 1769 başında Kefe'ye varan Kleemann, ihtişamlı günleri mazide kalmış bir liman kentiyle karşılaşmıştır. Bu kadim kentin yozlaşmış ticarî kurumları, birkaç yerel "rantiyer" zümresinin kontrolüne girmiştir.

Bugünden maziye bakınca, kaosu fırsata çeviren Alman tüccarın, kârlı satışlarla Kırım'dan mutlu dönmesinin, sadece kendisi ve hizmet ettiği şirket açısından bir mana taşıdığı yargısına varmak kolaydır. Buna karşılık, uzun vadede Karadeniz ve Kırım'ın ticarî statüsünde ne Habsburglar ne de Fransızlar için müspet bir gelişme olacaktır. Savaş sonrasında kurulan antlaşma masasındaysa, mücevher gerdanlık Osmanlılar'ın elinden kayıp giderken Rusların, yüzyılların hayalini gerçekleştirdikleri ise hepimizin malumudur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Arşiv Kaynakları, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

Bâb-ı Âsâfi Düvel-i Enebiye Defteri (A.DVNS.DVE.d), nr. 84.

Bâb-ı Defteri Kefe Mukataası (D.KFM), dosya nr. 11, 13, 15, 70, 79, 83, 88, 104, 105, 108, 109, 110, 112.

Ali Emiri Mustafa III (AE.SMST.III), nr. 169/13325, 180/14190, 212/16673.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), nr. 516/16, 516/65-66, 517/5, 709/69.

Temel Kaynaklar

Ahmed Vâsîf Efendi, *Ahmed Vâsîf Efendi ve Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâ'iku'l-ahbâr* 'ı, Yayın Hazırlayan: Nevzat Sağlam, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.

Correspondance des consuls de France à Saint-Petersbourg, (1713- 1792), Anne Mézin, Archives nationales (France), Pierrefitte-sur-Seine: 2009.

Kleemanns, Nikolaus Ernst, *Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova durch die Butschick-Tartarey über Cavschan, Bender, durch di Nogeu-Tartaren in die Crimm, dann von Karffâ nach Konstantinopel, nach Smirna und durch den Archipelagum nach Triest und Wien, in den Jahren 1768, 1769 und 1770*, Leipzig: 1773. Fransızca tercümesi: Nikolaus Ernst Kleemanns, *Voyage de Vienne a Belgrade et a Kilianova, Dans le pays des Tartares Budziacs & Nogais dans la Crimée & de Kaffâ à Constantinople, au travèrs de la Mer Noire; avec le retour à Vienne, par Trieste. Fait dans les années 1768, 1769 & 1770*, Neuchâtel: 1780.

La Correspondance consulaire de Crimée du Baron de Tott (1767-1770), Édition de documents établie par Ferenc Tóth, Centre d'Historire Diplomatique Ottomane, İstanbul: The ISIS Press, 2014.

Peyssonnel, M. de, *Traité sur le Commerce de la mer Noire*, I, Paris: 1787.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi, Mür'î'î-tevârih, C. II.A, Hazırlayan: Münir Aktepe, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978.

Tott, Baron de, *Mémoires du Baron de Tott sur les turcs et les tartares*, Amsterdam: 1785; Türkçesi: *Türkler ve Tatarlara Dâir Hâturalar*, Tercüme: Mehmet R. Uzman, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, [Tarihsiz].

Araştırma Eserleri ve İncelemeler

Bârâмова, Mariya, “Nikolaus Ernst Kleemanns Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova und die Neuentdeckung des Donauraums in der Habsburgermonarchie”, *Encounters in Europe's Southeast, The Habsburg Empire and the Orthodox World in the Eughteenth and Nineteenth Centuries*, eds. Harald Heppner, Eva Posch, Bochum: 2012, s. 65-74.

Beydilli, Kemal, “Mustafâ III”, *DİA*, Cilt: 31 (Ankara: 2020), s. 280-283.

- Bıyık, Ömer, *Kırım'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600-1774)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.
- Bilici, Faruk, *La politique française en mer Noire, Vicissitudes d'une implantation*, İstanbul: The ISIS Press, 1992.
- Bostan, İdris, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", *Belleten*, Cilt: LIX, Sayı: 225 (Ankara: Ağustos 1995), s. 353-394.
- Dávid, Géza, "Baron de Tott, François", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 5 (İstanbul: 1992), s. 83-84.
- Dehérain, Henri, *La vie de Pierre Ruffin, orientaliste et diplomate, 1742-1824*, I, Paris: Librairie orientaliste Paul Geuthner, 1929.
- Doğan, Kadriye Topal, *Charles Gravier de Vergennes ve İstanbul Elçiliği (1755-1768)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bilecik: 2022.
- Ekinci, İlhan, "Karadeniz'de Ticari Değişim ve Büyük Ticaret Gemisi Yaptırma Çabaları (1750-1850)", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, Editör: Osman Köse, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 885-905.
- Eldem, Edhem, "Kapitülasyonlar ve Batı Ticareti", *Türkiye Tarihi, 1603-1839, Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Editör: Suraiya Faroqhi, Çeviren: Fethi Aytuna, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011, s. 341-396.
- Elibol, Numan, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Avusturya Ticareti*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul: 2003.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009.
- Heppner, Harald, "The Habsburgs an the Black Sea Region: A Continental Approach", *Europe and the Black Sea Region, A History of Early Knowledge Exchange (1750-1850)*, eds. Dominik Gutmeyr, Karl Kaser, Zurich: LIT Verlag, 2018, s. 373-389.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt: I, Çeviren: Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- Kılıçaslan, M. Emre, "XVIII. Yüzyılda Tuna Demirkapısı ve Girdaplar İdaresi", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 25 (Bahar 2010), s. 59-76.
- Kırımlı, Hakan, *Geraylar ve Osmanlılar, Kırım Hanlık Hânedânının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022.
- Kołodziejczyk, Dariusz, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania, International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century). A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, Leiden and Boston: Brill, 2011.
- Köse, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Królikowska-jedlińska, Natalia, "Foreigners in front of the Crimean Khan's Courts in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Sayı: 16 (Ankara: 2015), s. 139-154.
- Labourdette, Jean-François, *Vergennes, Ministre principal de Louis XVI*, Paris: Desjonquières, 1990.
- LeDonne, John P., "Geopolitics, Logistics, and Grain: Russia's Ambitions in the Black Sea Basin, 1737-1834", *The International History Review*, Vol. 28, No. 1 (March 2006), s. 1-41.
- Mitchell, V. Wess, *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700-1866, A Study in Interstitial Time-Management*, Department of Political and Social Sciences Freie Universität, Berlin: 2017.
- Özdem, Zeynep, *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Öztürk, Temel, "Savaş Zamanı Karadeniz'deki Ticari Gemiler (1700-1774)", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, Editör: Osman Köse, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 871-880.

- Öztürk, Yücel, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe, 1475-1600*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Roider Jr., Karl A, “Reform and Diplomacy in the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy”, *State and Society in Early Modern Austria*, edited by Charles W. Ingrao, Indiana: Purdue University Press, West Lafayette, 1994, s. 312-323.
- Schnakenbourg, Eric, “Genèse d’un nouveau commerce: la France et l’ouverture du marché russe par la mer Noire dans la seconde moitié du XVIIIe siècle”, *Cahiers de la Méditerranée*, 83 (2011), s. 1-18.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010, s. 214.
- Tóth, Ferenc *La carrière d’un diplomate au siècle des Lumières*, sous la direction de Jean Bérenger, Paris: Université de Paris-IV, 2002.
- Tóth, Ferenc, *La guerre russo-turque (1768-1774) et la défense des Dardanelles. L’extraordinaire mission du baron de Tott*, Paris: 2008.
- Ulyansky, Vladimir, *Dardanelli, Bosfor i Çernoye More v XVIII veke*, Moskva: 1883.
- Yaşa, Fırat, *Bahçesaray (1650-1675)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.
- Yılmaz, Özgür, “Karadeniz’in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume: 2, Issue: 7 (Spring 2009), s. 359-382.

